

Îsâgûcî

Mantığa Giriş

EBHERÎ

İ Z Y A Y İ N C İ L İ K

Îsâgûcî
Mantığa Giriş
EBHERÎ

ESİRÜDDİN el-EBHERİ. (Mufaddal İbn Ömer). Semerkand asıllı olup Musul doğumludur. İlim tahsili ve tedrisi için Musul, Bağdat, Erbil, Anadolu ve İran'ın çeşitli merkezleri arasında yaptığı seyahatlerle ünlü bilgin Kemâleddin İbn Yunûs'un ilim meclislerine katıldığından başka hayatı hakkında yeterli bilgi ne yazık ki mevcut değildir. *Vefayâtü'l-â'yân* muellifi İbn Hallikân, Kâtibi lakabıyla anılan ve meşhur mantık kitabı *Risâletü's-Şemsîyye fî Kavâidi'l-Mantikiyye*'nin yazarı Necmeddin Ali İbn Ömer el-Kazvîni ile Şemseddin Muhammed İbn Mahmud el-İsfehânî filozofun öğrencilerinden biridir. 1265 yılında Şebister'de vefat eden Ebherî'nin, başta Selçuklu ve Osmanlı medreseleri olmak üzere İslâm dünyasının pekçok yerinde asırlar boyu ders kitabı olarak okutulan *Hidâyetü'l-Hikme* ve *İsâgüci* dışında felsefeden matematiğe, geometriden astronomiye kadar değişik alanlarda kaleme aldığı onlarca eserinden bazıları şunlardır: *Keşfu'l-Hakâik fî Tahriiri'd-Dekâik* (H. Sarıoğlu tenkidli metnini yayıma hazırlamaktadır), *Tenzîlu'l-Efkâr fî Ta'dili'l-Esrâr*, *Zübdetü'l-Esrâr*, *Kitâbu Beyânî'l-Esrâr*, *Kitâbu Telhîsi'l-Hakâik*, *cr-Risâletü'z-Zâhire*, *cr-Risâletü'l-Bâhire fî Makâleti'z-Zâhire*, *Risâle fî Fesâdi'l-Ebhâsil'İlci Vada'hâ Mübrizü'l-Cedeliyyîn*, *Tehzîbu'n-Nuket*, *ct-Tehzîb fî'l-Mantık*, *Risâle fî İlmi'l-Hey'e*, *Dirâyetü'l-Eflâk*, *İslâhu Kitâbi'l-Ustukussât fî'l-Hendese li Ukldîs*.

© İz Yayıncılık-Hüseyin Sarıoğlu.

Bu baskının yayın hakları **İz Yayıncılık Ltd. Şti'**ye aittir. Tanıtım amaçlı kısa alıntılar dışında kısmen veya tamamen izinsiz çoğaltılamaz.

İZ YAYINCILIK: 252

İslâm Klasikleri dizisi: 18

İstanbul, 1998

ISBN 975-355-340-4

dizgi, içduzen:

İz Yayıncılık

kapak:

Hamdi Akyol

baskı, kapak baskısı, cilt:

Erkam Matbaacılık, 506 71 25

EBHERÎ

ÎSÂGÛCÎ

MANTIĞA GİRİŞ

metin-çeviri-inceleme

Hüseyin Sarıoğlu

merkez efendi mh. çayhane sk.
albayrak iş merkezi no: 1/11 topkapı-istanbul
tel: 613 14 80 (12 hat)

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÖNSÖZ

(7-8)

MANTIK TARİHİNDE İSAGUCİ GELENEĞİ ve EBHERÎ'NİN İSÂGÜCÎ'Sİ

(9-49)

I. PORPHYRIOS'UN EISAGOGÊ'Sİ	13
II. FARÂBÎ'NİN İSÂGÜCÎ'Sİ	17
III. İHVÂN-I SAFÂ'NİN İSÂGÜCÎ'Sİ	25
IV. İBN SÎNÂ'NİN İSÂGÜCÎ'Sİ	31
V. EBHERÎ'NİN İSÂGÜCÎ'Sİ	35

İ S Â G Ü C İ

(51-87)

METİN TAHKİKİNDE ESAS ALINAN NÜSHALAR	53
---------------------------------------	----

METİN VE ÇEVİRİ

LAFIZLARIN DELÂLETİ	59
LAFIZLARIN KISIMLARI	59
BEŞ KÜLLÎ	61
AÇIKLAYICI SÖZ	65
ÖNERMELER	65
ÇELİŞKİ	69
DÖNDÜRME	73
KIYAS	75
İSPAT	85
KAYNAKÇA	89
KARMA DİZİN	93

ÖNSÖZ

İslâm düşünce ve ilim hayatında mantık çalışmalarının başlangıçtan beri önemli yer tuttuğu bilinmektedir. VIII. yüzyıldan itibaren müslümanlar, başka kültürlerle ait ilmî ve fikrî eserleri Arapçaya aktarmaya başladıklarında ilk tercüme edilen kitaplar arasında Aristo'nun *Organon*'u ve Porphyrios'un *Eisagoge*'si de bulunmaktaydı. Mantık çalışmaları, başta Abdullah ibnül-Mukaffa' ve ilk İslâm filozofu Kindî olmak üzere diğer filozofların ve özellikle bu alandaki üstün başarılarından ötürü kendisine Muallim-i Sâni unvânı lâayık görülen ünlü Türk filozofu Fârâbî'nin değerli çalışmalarıyla gelişmiş, ayrıca Gazzâlî'nin olumlu etkisiyle, kelâm ve fıkıh gibi dinî ilimlerle uğraşanlar da dahil olmak üzere herkesin ilgi alanına girmiştir.

Bu cümleden olarak Selçuklu ve Osmanlı medreseleri başta olmak üzere okutulan ders kitapları arasında Esîrüddîn Ebherî'nin *Hidâyetü'l-Hikme* ve *Îsâgûcî* adlı eserleri de bulunmaktaydı. Düşünce ve eğitim-öğretim tarihimiz açısından büyük önem taşıyan Ebherî, bugüne kadar ne yazık ki hakettiğı ilgi-den mahrum bırakılmış, hiç değılse anılan iki eseri olsun akademik çevrelerce dikkate alınıp üzerinde gerekli çalışmalar yapılmamıştır. İşte böyle bir ihmâlin telâfisine ve bir hakkın teslimine yol açabilir ümidiyle

bu ünlü düşünürümüzün *İsâgûcî*'sinin tenkidli metnini ve Türkçe çevirisini karşılıklı sayfalar halinde sunuyoruz.

Hacim itibariyle küçük, fakat şöhreti ve etkisi büyük olan bu eserin, aynı adı taşıyan başka eserlerle olan ilişkisi ve "isaguci geleneği" içindeki yerinin belirlenmesinde yardımcı olacağı düşüncesiyle, başta Porphyrios olmak üzere Fârâbî, İhvân-ı Safâ ve İbn Sînâ'nın *İsâgûcî* adlı eserlerini de "Mantık Tarihinde Isaguci Geleneği ve Ebherî'nin *İsâgûcî*'si" başlığı altında kısaca tanıtmanın yararlı olacağını düşündük.

Türkiye kütüphanelerinin hemen hepsinde birden fazla nüshası bulunan *İsâgûcî*'nin tenkidli metnini oluştururken tesbit edebildiğimiz en eski üç nüshayı esas aldık. Anlaşılır olmasını sağlamak amacıyla çeviride günümüz Türkçesini kullanmaya özen gösterdikse de, özellikle mantık terimlerini karşılama hususunda oldukça zorlandığımızı itiraf etmeliyiz.

Bu vesile ile hemen her konuda ve her zaman olduğu gibi bu çalışma sırasında da ikaz ve irşadlarıyla yol gösteren, Arapça metin, çeviri ve incelememizi başından sonuna kadar okuma lûtfunda bulunan muhterem hocam Prof. Dr. Mahmut KAYA'yı şükran duygularımla anarken, neşri gerçekleştiren İZ YAYINCILIK yönetici ve çalışanlarına teşekkür ederim. Bu mütevazi çalışmamız "isaguci geleneği"ne küçük bir katkıda bulunacak olursa kendimizi mutlu sayacağız.

Hüseyin SARIOĞLU

İstanbul, 1998

Mantık tarihinde
İsaguci geleneği
ve
Ebherî'nin *Îsâgûcî*'si

Mantığın düşünce ve dil ile olan ilişkisi meselesi çok daha gerilere götürülebilirse de onun bir "disiplin" veya "ilim" olarak kurucusunun Aristo olduğu konusunda mantıkçılar arasında görüş birliği vardır. Aristo'nun bu alanda, daha sonra *Organon* adı altında toplanan beş kitabı bulunmaktadır. Bunlar *Kategoriler* (Categorias), *Önermeler* (Peri Hermeneias), *Analitikler* (Analitica), *Topikler* (Topica) ve *Sofistik Delillerin Çürütülmesi* (De Sophisticis Elenchis)'dir. Ondan sonra gelen mantıkçılar *Analitikler*'in bölümleri arasında gördükleri mahiyet farkını dikkate alarak bu eseri *Birinci Analitikler* (Analitica Priora) ve *İkinci Analitikler* (Analitica Posteriora) diye iki kitap halinde değerlendirmişlerdir¹. Aristo'nun Yeni-Eflâtuncu yorumcuları ve özellikle Süryânî mantıkçılar tarafından yine Aris-

1. Fârâbî, *el-Elfâzu'l-musta'mele fi'l-mantık* (th. M. Mehdi), Beyrut 1968, s. 106.

to'ya ait olan *Retorika* (Rhetorica) ile *Poetika* (De Poetica)'nın eklenmesiyle *Organon* kadrosunda yeralan kitapların sayısı önce sekize, daha sonra *Kategoriler*'e bir giriş olmak ve onları izah amacıyla Porphyrios (ö. 301) tarafından kaleme alınan *İsâgûcî* (Eisagoge)'nin dahil edilmesiyle de bu sayı dokuza çıkmıştır².

Porphyrios'un *İsâgûcî*'si, yaklaşık olarak IV. ve V. yüzyılda Lâtince ve Süryânîceye, takriben iki asır sonra da Arapçaya tercüme edilmiştir. Hellenistik ve Patristik dönemin ardından üzerindeki çalışmalar giderek yoğunlaşan, özet ve şerhleri yapılan bu eser, Aristo'nun *Organon*'u ile birlikte bir yandan mantık çalışmalarının vazgeçilmez metinlerinden biri haline gelirken, diğer yandan –deyim yerindeyse– bir "isaguci geleneği"ni de başlatmıştır. Bu çalışmamızda, söz konusu geleneği başlatan ve devam ettiren "İsâgûcî"lerin önemlilerinden birkaçı kısaca tanıtılmakta, özellikle İslâm eğitim tarihinde medreselerin ders kitapları arasında yeralan ve Esîrüddin Ebherî'ye ait olan *İsâgûcî*'nin tenkidli metni ve çevirisi sunulmaktadır.

2. N. Keklik, *İslâm Mantık Tarihi ve Fârâbî Mantığı I-II*, İstanbul 1969-70, s. I/34; M. Kaya, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul 1983, s. 80.

I. PORPHYRIOS'UN *EİSAGOGĖ*'Sİ

Porphyrios *Eisagoge* (Îsâgûcî)'sini, Aristo'nun *Kategoriler*'ine giriş olmak üzere yazdığını şöyle dile getirmektedir: "*Aristo'nun Kategoriler öğretisinin bilinmesi bakımından (...) cins, nevi', fasıl, hassa ve arazın ne olduğunu bilmemiz zorunludur. Bu bilgiler, aynı şekilde, tanımların oluşturulması ve genel anlamda çok yararlı olan bölümlleme (el-kısme) ve isbata (el-burhân) ilişkin hususların bilinmesi için de gereklidir. Dolayısıyla (...) bu hususlarda kısa bir açıklama yapacağım ve giriş olacak şekilde sözü kısa tutmaya, (...) bizden öncekilerin bu hususta anlattıklarını özetlemeye çalışacağım...*". Bu arada o, sözü edilen beş lâfız etrafında oluşan ve bunlardan cins ile türün (nev') sadece zihinde mi yoksa hem dış dünyada hem zihinde mi varoldukları, şayet dış dünya da mevcut iseler cisimli mi cisimsiz mi oldukları, sonra bunların ayrık (mufârık) halde mi yoksa duyulurlarla (mahsûsât) içiçe mi bulundukları

gibi metafizik problemlere girmekten kaçınacağını özellikle belirtmiştir³.

Görüldüğü üzere Porphyrios'un *İsâgûcî*'de ele aldığı konular *cins*, *nevi*, *fasıl*, *hassa* ve *araz* ile bunların karşılıklı ilişkilerinden ibarettir. Şu husus gözardı edilmemelidir ki bu "beş ses" yahut "tümeller", aslında Porphyrios'un yukarıda aktarılan ifadesinde de yeraldığı gibi onun bir buluşu olmayıp eski filozofların tartıştığı, Aristo'nun çeşitli eserlerinde ve özellikle *Topika*'da dağınık şekilde de olsa üzerinde önemle durduğu kavramlardır. Onun katkısı ise bunları derli-toplu ve daha açık bir uslûpla ortaya koymaktan ibarettir. Hal böyleyken *İsâgûcî*'nin mantık, eğitim ve düşünce tarihindeki ünü ve önemi nerden gelmektedir? Öyle anlaşıyor ki bu eserin ünü, genel planda varlığın sınıflandırılması ve bu yolla tanımlara ulaşılmasında bir kılavuz işlevi görmesinden; Eflâtun'un idealizmi ile Aristo'nun realizmi arasında geçiş sağlamada yardımcı bir fonksiyon üstlenmesinden; dahası başlıca konusu olan beş tümelin Batı skolastiklerince yüzyıllar boyu tartışma konusu yapılmış olmasından ileri gelmektedir.

İlk defa IV. yüzyıl ortalarında Marius Victorinus tarafından Lâtinceye aktarılan, sonra Boetius (ö. 525) tarafından yeni bir çevirisi yapılarak şerhedilen, yaklaşık olarak aynı dönemlerde İbas (ö. 457), Probus (V. yüzyıl sonları), Sergius (ö.536), Athanasios (ö.696)

3. Porphyrios, *İsâgûcî* (trc., Ebû Osman ed-Dımaşkî, th. A.F. el-Ehvânî), Kahire 1952, s. 67.

ve başkalarının Süryânîceye çevirdiği⁴ *Îsâgûcî*, VIII. yüzyıl ortalarında *Organon*'un ilk üç kitabı ile birlikte Abdullah ibnü'l- Mukaffa' (ö. 759) tarafından da (muhtemelen ihtisar edilerek) Arapçaya tercüme edilmiştir⁵. Bu tarihten itibaren İslâm dünyasında da tanınan eserin zaman içinde yeni çevirilerinin yanı sıra bir yandan özet ve şerhleri yapılırken, öte yandan da gerek "*Îsâgûcî*" başlığı altında gerekse onun Arapça karşılığı olan "*el-Medhal*" adıyla fakat değişik ter- tip ve içeriklerle yeni "*Îsâgûcî*"ler kaleme alınmıştır. Bu cümleden olmak üzere Kindî (ö. 866), talebesi Ahmed ibn Tayyib es-Serahsî (ö. 896), Ebû Bekr Muhammed ibn Zekerıyyâ er-Râzî (ö. 925)'nin ihtisarlari, Ebu'l-Ferec ibnü't-Tayyib (ö. 1020), Mettâ ibn Yûnus (ö. 940), İbnü'l-Hammâr (ö. 942) ve Fârâbî (ö. 950)'nin şerhleriyle yine Fârâbî, İhvân-ı Safâ, İbn Sînâ (ö. 1037) ve Ebherî (ö. 1265)'nin *Îsâgûcî*'leri anılabilir⁶.

İslâm mantık tarihinde Fârâbî'den önce yazılan *Îsâgûcî*'ler günümüze kadar gelmediğinden, Ebherî 'nin eserinin gelenek içindeki yerini tesbit edebilmek için önce Fârâbî, İhvân-ı Safâ ve İbn Sînâ'nın *Îsâgûcî* 'lerini kısaca ve şematik olarak tanıtmamız yararlı olacağını düşünmekteyiz.

4. N. Keklik, *ag.e.*, I/22vd., 33; H.R. Atademir, "Bir Kaç Söz" (Porphyrios, *Isagoci* [trc. H.R. Atademir] Konya 1948), s. 20-21; İ. Medkûr, "Mukaddimetü'l-Medhal" (*eş-Şifâ [el-Mantık I]*, Beyrut ts.), s. 48-49; R. Walzer, "Furfûriyûs" *EI*, II/948-949; A.F. el-Ehvânî, "Takdîm" (Porphyrios, *Îsâgûcî*), s. 62-63.

5. Kadı Sâid, *Tabakâtü'l-ümem*, Kahire ts., s. 56-57; N. Keklik, *ag.e.*, I/42-43.

6. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire ts., s. 368, 372, 384, 430; N. Keklik, *ag.e.*, 47-64; İ. Medkûr, *ag.m.*, I/49; ayr., Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib, *Tefsîru Kitâbi Îsâgûcî li Furfûriyûs* (nşr. Kame Gyekye), Beyrut 1986.

II. FÂRÂBÎ'NİN ÎSÂGÛCÎ'Sİ

İslâm dünyasında felsefeyi yöntem, terminoloji ve problemleri açısından temellendirip sistemleştiren, özellikle mantık alanında ortaya koyduğu üstün başarısından ötürü "el-Muallimü's-Sânî" unvanıyla anılan ünlü Türk filozofu Fârâbî'dir. O, bir yandan önceki yorumcuların eserlerini de dikkate alarak üzerinde çalıştığı *Organon*'un her bölümünün özet, şerh ve tefsirini yaparken, diğer yandan da başka mantıkçıların gözden kaçırdığı birçok mantık problemini çözüme kavuşturmuş⁷, bununla yetinmeyerek mantığın bütün bölümlerine ilişkin bağımsız eserler de kaleme almıştır. Bu arada ayrıca konumuzla ilgili olması bakımından biraz sonra ele alacağımız *Îsâgûcî*'sinin dışında filozofumuzun mantığa giriş ve hazırlık mahiyetinde özlü bilgiler içeren başka risâlelerinin varlığından da söz etmek gerekir: *el-Elfâzu'l-müsta'mele*

7. Kadı Sâid, *a.g.e.*, s. 61; M. Kaya, *a.g.e.*, s. 82-83.

*fi'l-mantık*⁸, *et-Tavti'e*⁹, *el-Fusûlü'l-hamse*¹⁰, *Tah-sîlü's-sa'âde* ve *et-Tenbîh 'alâ sebîli's-sa'âde*¹¹.

Fârâbî, her ne kadar ilimler tasnifinde mantığı sekiz bölüm olarak değerlendirmişse de¹² anılan eserlerinin yanısıra onun, -belirtildiği gibi- ayrıca kendi mantık külliyâtının ilk kitabı şeklinde nitelenebilecek bir de *İsâgûcî* kaleme aldığı bilinmektedir¹³.

"İsaguci geleneği"ni başlatan Porphyrios'un kiyle aynı ismi taşımakla beraber Fârâbî'nin *İsâgûcî*'si ter-tip ve içerik olarak ondan oldukça farklıdır¹⁴. Nite-kim o, "*bu kitapta önermelerin kendilerinden oluştu-*

8. Bu eserin biri M. Mehdi (Beyrut 1968), diğeri Fevzi Mitri en-Neccâr (Beyrut 1971) tarafından iki ayrı neşri yapılmıştır.

9. İlk defa Dunlop tarafından İngilizce çevirisi ile birlikte (*The Islamic Quarterly* V/3 [London 1956-57], s. 224-235) yayımlanan bu eseri daha sonra M. Türker Türkçe çevirisiyle beraber (*DTCFD*, XVI/3-4 [Ankara 1958], s. 187-194), son olarak da Refik el-Acem (*el-Mantık inde'l-Fârâbî I*, [Beyrut 1985], s. 55-62) neşretmiştir.

10. Bu risâle de yine İngilizce çevirisiyle bir arada Dunlop (*The Islamic Quarterly* V/2 [London 1955], s. 264-282), Türkçe tercümesiyle birlikte M. Türker (*DTCFD*, XVI/3-4 [Ankara 1958], s. 203-213), son olarak da Refik el-Acem (*el-Mantık inde'l-Fârâbî I*, [Beyrut 1985], s. 63-73) tarafından yayımlanmıştır.

11. Esas itibarıyla ahlâk felsefesiyle ilgili olmakla birlikte kısaca ilimler sınıflaması vb. genel konuları da içeren ve birbirinin devamı mahiyetinde olan bu iki eserin muhtelif yayımları ve birçok dile çevirileri hakkında bkz.: M. Kaya, "Fârâbî", *DİA*, XII/158.

12. Fârâbî, *İlimlerin Sayımı* (çev. A. Ateş), İstanbul 1986, s. 82-87; a. mlf. *el-Elfâz*, s. 104-105; ayr. N. Keklik, *a.g.e.*, I/50 vd.; M. Kaya, *a.g.e.*, s. 81-82.

13. Fârâbî'nin bu eserini de ilk defa Dunlop İngilizce çevirisiyle birlikte (*The Islamic Quarterly* V/3 [London 1956-57], s. 115-138) yayımlamış, daha sonra Refik el-Acem (*el-Mantık inde'l-Fârâbî I*, [Beyrut 1985], s. 75-82) sıhhatli bir neşrini gerçekleştirmiştir.

14. N. Keklik, *a.g.e.*, II/9; M. Kaya, "Fârâbî" *DİA*, XII/159.

ğu ve yine kendilerine bölündüğü şeylerin sayılıp-dökülmesini amaçladık"¹⁵ ifadesiyle eserin yazılış gayesini belirttikten sonra, öncelikle mantıkta kullanılan önerme çeşitleriyle bunların unsurlarını birer-ikişer örnekle ve neredeyse şematik bir uslûp içinde kısa ve yalın cümlelerle ortaya koymuştur. Fârâbî bunu yaparken belki de "isaguci" adıyla özdeşleşmiş olan "beş tümel" in mantık konuları içindeki yerini ve önemini göz önüne sermek istiyordu.

Şemada da (Şema 1, br. s. 23) görüldüğü üzere Fârâbî'ye göre iki çeşit önerme (kazıyye) vardır: Yüklemlî önerme (el kazıyyetü'l-hamliyye), şartlı önerme (el-kazıyyetü's-şartıyye). Yüklemlî önerme "konu" ile "yüklem"den oluşurken şartlı önerme, iki yüklemlî önermenin bir "şart edatı" ile bağlanmasından meydana gelir. Konu (mevzû') ve yüklemden (mahmûl) herbiri de anlamlı bir lâfız ile o lâfzın gösterdiği anlamın oluşturduğu bütündür. Bir lâfızla ifade edilen anlama (ma'nâ) gelince bu, ya "şahsî"dir ya da "küllî"dir. Şahsî anlamın iki ayrı şeyin ortak niteliği olmaması ve birden fazla konuya yüklenememesine karşılık, küllî anlam iki ve daha fazla şeyin ortaklaşa özelliği olduğu gibi, çok sayıda konuya da yüklenebilir.

Konu ve yüklemnin şahsî yahut küllî oluşuna göre dört çeşit yüklemlî önerme vardır:

15. Fârâbî, *İsâgûcî*, (nşr. Refik el-Acem *el-Mantık inde'l-Fârâbî I* içinde Beyrut 1985), s. 75.

a) "İnsan canlıdır" örneğindeki gibi hem konusu hem de yüklemi küllî olanlar ki bunlar kullanım açısından en yaygın önermelerdir.

b) "Zeyd şu ayaktadır" veya "Şu ayaktaki Zeyd'dir" şeklinde konu ve yüklemi şahsî olan önermeler; bunlar çok az kullanılır.

c) "Zeyd insandır" örneğinde olduğu gibi konusu şahsî, yüklemi küllî olan önermeler. Bunlar ise daha çok retorik ve poetik ile pratik alanlarda başvurulmuş önermelerdir.

d) Konusu küllî, yüklemi şahsî olan önermeler. Bunlardan "İnsan Zeyd'dir" gibi tek yüklemliler olanlar çoğunlukla temsilde (analoji), "İnsan Zeyd ve Amr'dır" örneğinde olduğu gibi yüklemi birden fazla olanlar ise daha çok istikrâda (tümevarım) kullanılır.

Diğer taraftan küllî anlam bir tek lâfızla gösterildiğinde "müfred" (yalın), iki lâfız birleştirilerek gösterildiğinde ise "mürekkebi" (birleşik) adını alır. Şu var ki bu iki lâfız arasındaki birleşme ihbâr değil, takyîd ve iştirât türünden olmalıdır. Sözelimi "İnsan beyazdır" ifadesini oluşturan "insan" ve "beyaz" arasındaki terkihi ihbârî olduğu için bu ifade mürekkebi-küllî değildir. Oysa "beyaz insan" ve "düşünen canlı" ifadelerinde insan "beyaz", canlı da "düşünen" ile kayda (takyîd) ve şarta (iştirât) bağlanarak sınırlandırıldığı için bunlar birer mürekkebi-küllîdir (birleşik tümel). Açıkça görüldüğü üzere mürekkebi-küllîler, müfred-küllîlerden oluşmaktadır.

Müfred-küllî anlamlara gelince bunlar Fârâbî'nin deyimiyile "önceki filozoflardan çoğunun tesbitlerinde olduğu üzere beştir: *Cins, nevi', fasıl, hassa ve araz*." ¹⁶

Filozof, işaret edilen beş müfred-küllî anlamın herbirinin neden ibaret olduğu ve aralarında ne gibi ilişkilerin bulunduğunu nisbeten ayrıntılı bir şekilde ortaya koyduktan sonra ¹⁷ tekrar mürekkeb-küllî konusuna döner. Biraz önce de belirtildiği gibi müfred-küllîlerin takyîd ve iştirât yoluyla birleştirilmeleri sonucunda oluşturulan mürekkeb-küllî bir anlamın konu veya yüklem olarak kullanılmasıyla elde edilen önermelere tanım (hadd) yahut tanıtım (resm) * denir. Eğer önermede yeralan mürekkeb-küllî, "insan düşünen canlıdır" örneğinde olduğu gibi *cins* ile *fasıl* dan oluşmuşsa önerme bir **tanım**; şayet sözgelimi "insan gülen canlıdır" da olduğu üzere *cins* ile *hassa* veya "insan yazan canlıdır"daki gibi *cins* ile *arazdan* meydana gelmişse bir **tanıtımdır**. Filozofumuz bunların dışında kalan ve konusu ya da yüklemi *nevi'* ile *araz* yahut *arazlardan* oluşan önermeleri söz (kavl) olarak değerlendirir.

Fârâbî'nin *İsâgüci*'de değindiği hususların sonuncusu da tanım (hadd) ile tanımlanan (mahdûd),

16. Fârâbî, *a.g.e.*, s. 75-76.

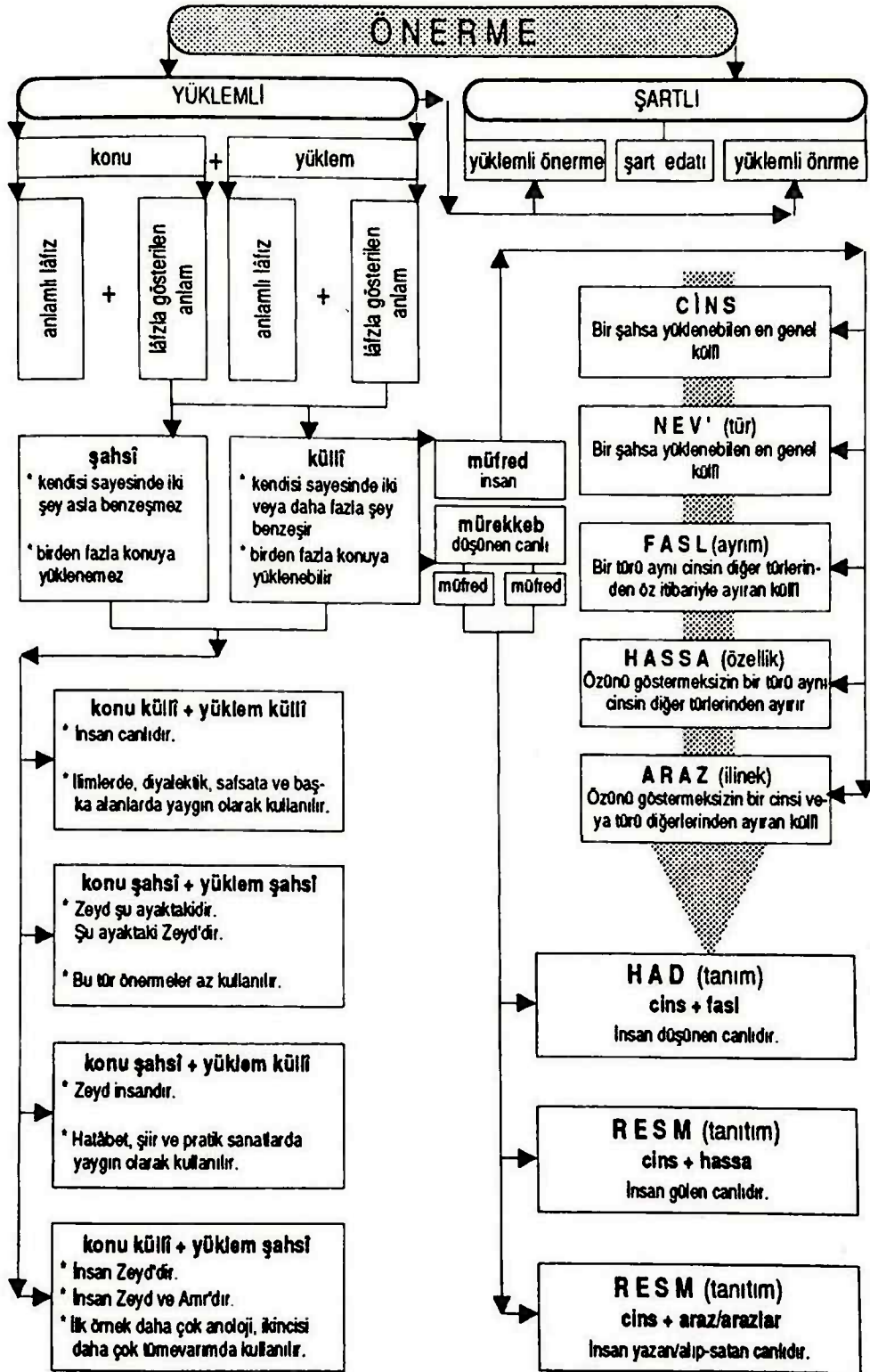
17. *A.g.e.*, s. 76-85.

* Bilindiği gibi mantıkta kullanılan ve Türkçede "tanım" veya "tarif" terimleriyle karşılanan "hadd" ile "resm" ayrı şeylerdir. Aralarındaki farkı belirtmek için "hadd'i **tanım**, "resm'i de **tanıtım**'la karşılamayı yeğledik.

tanıtım (resm) ile tanıtılan (mersûm) arasındaki ilişkidir. Buna göre "her insan düşünen canlıdır" ve "her düşünen canlı insandır" önermelerinde olduğu gibi yüklem olma açısından tanım ve tanımlanan, tanıtım ve tanıtılan eşit (müsâvî) durumdadır. Diğer taraftan bir tek "ism"i bulunan her "anlam" ın tanımı, sözkonusu anlamı gösterme (delâlet) açısından o isme eşittir. Şu farkla ki isim gösterdiği şeyi, "anlam" ve "mâhiyetini" birbirinden ayırıp kısaltmadan (gayr mufassal mülahhas) topluca (mücmelen), tanım ise bunun tersine olarak "anlam" ile "mâhiyet"i ayırıp kısaltarak bildirir; isim ile tanıtım arasındaki durum da böyledir. Bununla birlikte bir şeyin tanım ve tanıtımı, onun isminin yerine kullanılabilir¹⁸.

Görüldüğü üzere Fârâbî Porphyrios'tan farklı olarak Îsâgûcî 'de karşılıklı ilişkilerine dokunmaksızın ve Porphyrios'a nisbetle daha kısa ele aldığı beş tümelin dışında başta önerme, çeşitleri ve unsurları, sonda da tanım, tanıtım ve bunların isimle olan ilişkilerini incelemektedir.

18. Fârâbî, a.g.e., s. 85-87.

ŞEMA 1 (Fârâbî'nin İsâğûcî'si)

III. İHVÂN-I SAFÂ'NIN ÎSÂGÛCÎ'Sİ

İhвъn-ı Safâ, X. yüzyılın ikinci yarısında Basra'da ortaya çıkan ve düşüncelerini adetâ bir felsefe ve ilimler ansiklopedisi mahiyetindeki dört bölüm altında ellibir risâleden oluşan *Resâilü İhvâni's-Safâ* adlı eserde topladıkları için "İslâm ansiklopedistleri" olarak da anılan felsefî-siyâsî bir hareketin adıdır.

İhvân, "Fasl fî ecnâsi'l-ulûm" başlığı altında ilimleri riyâzî, dinî ve felsefî olmak üzere üç ana grupta toplamıştır. Bu sınıflamada felsefî ilimlerden sayılan ve matematik ile tabîî ilimlerin arasında yer alan mantık, beş bölümden oluşur: *Analitika*, *Rethorika*, *Topika*, *Poetika* ve *Sofistika*. Birçok filozofun bu alanlarda çok sayıda eser verdiğini belirten İhvân'a göre sözü edilen beş bölümden başka Aristo'nun *Burhan*'a giriş mahiyetinde üç kitabı* daha

* *Organon*'un mahiyetine ilişkin bu değerlendirmeyi ilk defa Fârâbî'nin yaptığı konusunda bkz.: *İlimlerin Sayımı*, s. 85; *Felsefe Öğreniminden Önce Bilinmesi Gereken Konular* (çev. M. Kaya, *Felsefe Arkivi*, S. 26, İstanbul 1987), s. 188; M. Kaya, a.g.e, s. 82.

vardır. Bunların birincisi *Kategoriler*, ikincisi *Önerme*, üçüncüsü de *Birinci Analitikler*'dir¹⁹.

Burada dikkati çeken bir husus, İhvân'ın *Resâil*.'in tertibinde daha önce ortaya koydukları ilimler sınıflamasını uygulamak yerine daha farklı bir plan izlemiş olmalarıdır. Şöyle ki *Resâil*.'i oluşturan ellibir risâle riyâzî, tabîî, aklî ve dinî ilimler olmak üzere dört ana bölüme ayrılmaktadır. Bu düzenlemede mantık, riyâzî ilimlerden sayılmakta ve beş risâleden oluşmaktadır: *İsâgûcî*, *Kategoriler*, *Önermeler*, *Birinci Analitikler* ve *İkinci Analitikler*.

Hemen belirtmelidir ki İhvân'ın *İsâgûcî*'si planı ve içeriği itibariyle hem Porphyrios hem de Fârâbî'ninkinden oldukça farklıdır. Onlara göre *İsâgûcî*'nin konusu filozoflarca yaygın olarak kullanılan *şahıs*, *nevi*, *cins*, *fasıl*, *hassa* ve *araz*'dan ibaret olan "altı lâfz"ın anlamı, ne oldukları, ortak ve farklı yönleri, düşüncede yeralan anlamlarını nasıl gösterdikleri (delâlet) gibi hususlardır²⁰. Bununla birlikte İhvân risâleye başlarken, ay-altı âlemdeki varlıkların en değerlisinin insan, insana özgü erdem, sanat ve yeteneklerin en üstününün ise onu diğer canlılardan ayıran *nutk* (düşünme-konuşma) olduğunu, Mantık'ın da insan nefsinin bir işlevi olan bu *nutk*'dan türetildiğini vurgulamaktadır²¹.

19. *Resâilü İhvânî's-Safâ I-IV* (nşr. Betrus el-Bustânî), Beyrut 1957, I/266-268.

20. *A.g.e.*, I/269.

21. *A.g.e.*, I/390.

Nutk, "fikrî" ve "lafzî" olmak üzere ikiye ayrılır. *Lafzî nutk*, insan bedeninin bir organı olan dilden kaynaklanarak, bedenın diğer bir organı olan kulağa ulaşan ses ve hecelerden oluşur; dolayısıyla cisim ve duyularla ilgilidir. Bu yüzden kelâmın ne olduğu, nasıl oluştuğu, anlamı nasıl gösterdiği (delâlet) v.b. konuların mantık çerçevesinde incelenmesine **Dil Mantığı** (İlmu'l-Mantiki'l-luğavî) adı verilir. *Fikrî nutk* ise insan zihninin (nefs) varlıkların anlamını özleri itibariyle tasavvurundan başka bir şey olmayıp ruh ve akılla ilgilidir. Bu bağlamda zihnin varlıkların anlamlarını özleri itibariyle idrâki, ilham ve vahyin keyfiyeti gibi konuların mantık çerçevesinde ele alınıp incelenmesine de **Felsefî Mantık** (İlmu'l-Mantiki'l-felsefî) denilir²².

İhvân'ın *İsâgûcî*'sinde dil mantığı ve felsefî mantığın konu, amaç ve yararlarının incelenmesinin ardından, anlamlı lâfızlar (el-elfâzu'd-dâlle ale'l-me'ânî) meselesi isim, isimlendiren (el-müsemmî), isimlendirilen (el-müsemmâ) ve isimlendirme (et-tesmiye); nitelendiren (el-vâsıf), niteleme (el-vasf), nitelenen (el-mevsûf) ve nitelik (es-sıfa) gibi terimlerin ne oldukları, anlamları ve bunlar arasındaki ilişkiler bağlamında kısaca değerlendirilmektedir²³. Bundan sonra incelenen "beş lâfız" veya "beş küllî" konusu ise diğer *İsâgûcî*'lerin hilâfına "altı lâfız" olarak ele alınmaktadır. Bunlardan *şahıs*, *nevi* ve *cinsin* dış dün-

22. A.g.e., I/291-294.

23. A.g.e., I/294-295.

yadaki reel varlıkları göstermeleri ve nitelenen (mevsûf) durumunda olmalarına karşılık *fasıl*, *has-sa* ve *araz* zihindeki anlamları (kavram) gösterirler ve nitelik (sıfat) durumundadırlar²⁴.

Buraya kadar kısaca gördüğümüz konuların bir yönüyle lafzî mantığa, bir yönüyle de fikrî mantığa giriş mahiyetinde olduğu belirtilerek mantık-ontoloji ilişkisine geçilir. Bu bağlamda varlıkların sûretlerle dış dünyadaki ayn yani reel varlıklardan ibaret bulunduğu vurgulanarak, Tanrı – fa'âl akıl – küllî nefis – madde – insan nefsi şeklindeki varlık hiyerarşisi ve varoluş aşamalarından söz edilerek ilgili risâlelere göndermeler yapılır²⁵.

İhvân'ın *Îsâgûcî*'de ele aldığı konulardan biri de bilgi, öğrenim ve öğretimdir (el-ilm ve't-te'allüm ve't-ta'lîm). Onlara göre "*Bilgi, bilinenin (nesne) bilen (özne) zihnindeki suretinden; sanat ise bilen sanatkârın zihnindeki bu suretleri dışa vurup maddeye uygulamasından başka bir şey değildir.*"²⁶ Diğer taraftan öğreticinin nefsi (zihin) fiil halinde, öğrencinininki ise güç halinde "bilen" (allâme) dir. Bu durumda öğretim, güç halindeki bilgiyi fiil haline çıkarma, öğrenim ise güç halindeki bilginin fiil haline çıkmasından öte bir şey değildir. Hal böyle olunca özü itibariyle güç halinde bilen durumundaki cüz'î insan

24. A.g.e., I/395-397.

25. A.g.e., I/398-399.

26. A.g.e., I/399.

27. A.g.e., I/399.

nefislerinin fiil halinde bilen *felekî-küllî nefis* tarafından fiil haline geçirilmesi gerekmektedir²⁷.

Lâfız-anlam ilişkisini beden-ruh ilişkisine benzeten İhvân'a göre anlam ile lâfızın bir araya gelmesiyle sözler (ekâvîl) oluşur ki bunlar beş çeşittir:

1. Lâfız itibariyle aynı anlamca farklı olanlar: su gözü, insan gözü örneğinde olduğu gibi.

2. Lâfız bakımından farklı, anlamı aynı olanlar: buğday anlamına gelen "hınta" ve "bürr" gibi.

3. Lâfız ve anlamca farklı olanlar: Taş ve ağaç örneğinde olduğu gibi.

4. Lâfzı ve anlamı örtüşenler: "İşte bu ismi Zeyd olan insandır" veya "Bu insanın adı Amr'dır" örneğindeki gibi.

5. İsmi türetilmiş olanlar: dövmek'ten (darb) dövülen'in (madrûb) türetilmesi gibi²⁸.

Bu arada "yapıcı sûretler" (es-suveru'l-mukavvime) ve "tamamlayıcı sûretler" (es-suveru'l-mutemmi-me) nitelemesiyle cevher ve araz konusuna değinen²⁹ İhvân, İsâgûcî 'ye insanların mantık bilgisine olan ihtiyacını ve mantığın yararını dile getirerek son verir³⁰.

Kısaca ifade etmek gerekirse içerik itibariyle İhvân'ın İsâgûcî'si hem Porphyrios'un hem de

28. A.g.e., I/400-401.

29. A.g.e., I/401.

30. A.g.e., I/402-403.

Fârâbî'nin *İsâgûcî*'sinden farklı olup mantık, dil ve düşünce ilişkileri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ashında bu durum, Fârâbî'nin *İsâgûcî* dışındaki eserlerinde ele aldığı problemlerin farklı bir şekilde harmanlanarak tekrarından ibaret sayılabilir.

IV. İBN SÎNÂ'NIN ÎSÂGÛCÎ'Sİ

İbn Sînâ'nın (ö. 1037), *Uyûnu'l-Hikme*, *Kitâbu'n-Necât*, *el-İşârât ve't-tenbîhât*, *eş-Şifâ*³¹ gibi bir bölümünü mantık konularına ayırdığı eserlerinin yanı sıra, *Mantıku'l-Meşrîkiyyîn*³² ve *Kasîdetu'l-müzdevîce fi'l-mantık*³³ gibi sırf mantığa hasredilmiş eserlerin de sahibi olarak mantık tarihinde önemli bir yeri vardır. Bilindiği gibi o güne kadar sekiz bölüm olarak kabul edilen mantık külliyyâtına *Îsâgûcî*'yi de dahil ederek bu sayıyı dokuza çıkaran, ayrıca mantığı farklı bir düzenlemeye tâbî tutan filozof odur³⁴. Nitekim filozofumuz *eş-Şifâ* adlı muazzam eserinin "el-Mantık" kısmı dokuz bölümden oluşmaktadır. Bunlar

31. İbn Sînâ, *Uyûnu'l-Hikme* (th. A. Bedevî) Beyrut 1980, s. 2-15; *Kitâbu'n-Necât* (th. A. Umeyre), Beyrut 1992, s. 3-117; *el-İşârât ve't-tenbîhât* (th. S. Dünya), Kahire ts., I/113-506; *eş-Şifâ* (th. Ganawâtî-M.el-Hudayrî-F. el-Ehvânî) I-IV.

32. İbn Sînâ, *Mantıku'l-Meşrîkiyyîn*, Kahire 1910.

33. İbn Sînâ, *Kasîdetu'l-müzdevîce fi'l-mantık*, Kahire 1910.

34. N. Keklik, *a.g.e.*, I/59; M. Kaya, *a.g.e.*, s. 83-84.

*el-Medhal-İsâgûcî**, *el-Makûlât*, *el-İbâre*, *el-Kıyâs*, *el-Burhân*, *el-Cedel*, *es-Safsata*, *el-Hatâbe*, *eş-Şîr* 'dir.

İbn Sînâ'nın, mantığın ilk bölümü olarak başa koyduğu *İsâgûcî*, bundan önce ele aldığımız üç *İsâgûcî*'den daha hacimli olup biri ondört, diğeri dört olmak üzere toplam onsekiz fasıl içeren iki makâleden oluşur. Birinci makâlenin birinci faslında *eş-Şifâ*'nın yazılış amacı, filozofun diğer eserleri arasındaki yeri, içeriği ve özellikleri; ikinci faslında ilimler sınıflaması ve mantığın konumu; üçüncü ve dördüncü fasıllarında ise mantığın yararı ile konusu ele alınmıştır³⁵. Buradan hareketle düşünürümüzün bu bölümü gerek mantık gerekse felsefe hatta bütün ilimler için *giriş* olarak tasarladığı düşünülebilir.

Filozofa göre *nazarî felsefeyi* teşkil eden fizik (el-ilmü't-tabîî), matematik (el-ilmü'r-riyâzî) ve metafizik-teoloji (el-ilmü'l-ilâhî) ile *amelî felsefeyi* oluşturan siyâset (ilmü's-siyâse), ev yönetimi (tedbîrü'l-men zil) ve ahlâkın (ilmü'l-ahlâk) içerd iği bilgilerin doğruluğu, teorik kanıtlama (el-burhânu'n-nazarî) ve dinin tanıklığı (eş-şehâdetu'd-dîniyye) ile sağlanabilir. Şu halde nazarî felsefenin amacı gerçeğin bilgisi, amelî felsefenin ki ise iyyinin bilgisidir³⁶.

* Bu iki terimin "giriş" anlamına gelmesi bir yana, eserin sonunda "*İsâgûcî Kitabı tamamlandı...*" ifadesi yer almakta, dolayısıyla her iki terim birarada kullanılmaktadır.

35. İbn Sînâ, *eş-Şifâ (el-Mantık I [el-Medhal])*, s. 9-23.

36. *A.g.e.*, s. 13-14.

Mantığın felsefenin bir bölümü mü yoksa âleti mi olduğu yolundaki tartışmaları yersiz bulan İbn Sînâ'ya göre mantık, bilinenlerden hareketle bilinmeye ulaşmayı sağlayan bir yöntemdir³⁷. O, bu anlayışını bilginin *tasavvur* ve *tasdik*ten ibaret olduğu, bunların ise hem doğru hem yanlış olma ihtimalinin bulunduğu, dolayısıyla tasavvur ve tasdike ölçüt olacak birtakım kuralların gerektiği, mantığın işte bu kural ve kaideleri bünyesinde topladığını belirterek ortaya koyar. Bu bağlamda mantığın, Fârâbî'de olduğu gibi, insanın zihinsel yetkinliği açısından vazgeçilmez bir işlev üstlendiğini söyleyen filozof, onun iç tercihlere (er-reviyyetu'l-bâtine) nisbetle **iç konuşma** (en-nutku'd-dâhilî), gramere benzer bir şekilde düşüncelerin açığa vuruluş biçimine (el-'ibâre) nisbetle de **dış konuşma** (en-nutku'l-hâricî) adını aldığını söyler. Buna göre İbn Sînâ açısından mantık biri düşünce, diğeri dil ile alâkalı olan iki önemli işlev görmek ve yarar sağlamaktadır³⁸.

Mantığın konusuna gelince: Varlıklar, biri dış dünyada (hâriç) diğeri zihinde olmak üzere iki tarzda varolurlar. Dış dünyadaki varlıklar felsefenin farklı disiplinlerince incelenir. Zihinde varolanlar ise ya dış dünyadan soyutlanarak alınıp zihinde canlandırılan (umûrun tusuvvirat fi'z-zihn) veya zihinde olmaları bakımından bunlara ilişkin olan şeylerdir ki bunlar da mantığın konusunu oluşturur³⁹.

37. *A.g.e.*, s. 16.

38. *A.g.e.*, s. 16-20.

39. *A.g.e.*, s. 23-24.

Bu genel bilgileri kısaca dile getirdikten sonra İbn Sînâ, birinci makalenin beşinci faslından itibaren diğer *İsâgûcî*'lerde ortaklaşa ele alınmış olan meseleleri çok daha ayrıntılı bir biçimde incelemekte, bu arada Porphyrios'un bir problem olarak altını çizdiği fakat irdelemekten kaçındığı "tümeller meselesi"ne ilişkin yaklaşımını da "fi't-tabîî ve'l-aklî ve'l-mantıkî" başlığı altındaki bir bölümde ortaya koymaktadır. Fîlozof, idealist-işrâkî eğiliminin sonucu olarak kavramların önce ezelden beri *fa'âl akılda*⁴⁰; sonra *dış dünyada*⁴¹ ve nihayet *insan aklında* olmak üzere üç tarzda varoldukları görüşündedir⁴². Bu durumda küllîlerin çokluk öncesinde *tabîî*, çokluk halinde *aklî*, çokluktan sonra da *mantıkî* olmak üzere üç boyutundan sözedilmiş olmaktadır.

Bazı ilâveler ve ayrıntılar gözardı edildiğinde İbn Sînâ'nın *İsâgûcî*'sinin plan ve içerik bakımından Porphyrios'unkine oldukça yakın durduğu anlaşılmaktadır. Nitekim eserin tahkikli neşrinin sonuna konulan "metinler indeksi"nde onun, Porphyrios'un *İsâgûcî*'sinin Arapça çevirisinden alıntılar yaptığı izlenimi veren benzerliklerin olduğu açıkça görülmektedir⁴³.

40. *A.g.e.*, s. 67.

41. *A.g.e.*, s. 66.

42. *A.g.e.*, s. 69.

43. Bkz.: *A.g.e.*, s. 118-124.

V. EBHERÎ'NİN ÎSÂGÛCÎ'Sİ

E sîrüddîn Ebherî (ö. 1265), eserleri başta Selçuklu ve Osmanlı medreseleri olmak üzere İslâm dünyasının pekçok yerinde asırlar boyu ders kitabı olarak okutulmuş olan önemli bir şahsiyettir. Felsefeden matematiğe, astronomiden mantığa kadar birçok alanda onlarca eser veren Ebherî, daha çok *Hidâyetü'l-Hikme* ve bu çalışmanın da konusunu oluşturan *Îsâgûcî* adlı eserleriyle şöhret bulmuş ve bir mantıkçı olarak tanınmıştır. Düşünürümüz felsefeye ilişkin hemen her eserinde mantığa da yer vermesinin yanı sıra, özel olarak mantık problemlerini konu alan irili ufaklı birçok müstakil eser de kaleme almıştır. *Hidâyetü'l-Hikme* ve *Îsâgûcî* dışındaki eserleri henüz yazmalar halinde yayımlanmayı bekleyen filozofun mantığı da içeren bazı eserleri şunlardır: *Keşfu'l-hakâik fî tahrîri'd-dekâik*⁴⁴,

44. Ebherî'nin bu en hacimli eserini tenkitli metnini yayıma hazırlamaktayız.

*Tenzîlü'l-efkâr fî ta'dîli'l-esrâr*⁴⁵, *Zübdetü'l-esrâr*⁴⁶, *Kitâbu Beyâni'l-esrâr*, *Kitâbu Telhîsi'l-hakâik*, *Kitâbu'l-Matâli'*, *Kitâbu Zübdeti'l-hakâik*⁴⁷, *Hidâyetü'l-Hikme*⁴⁸.

Yalnızca mantık konularının işlendiği eserleri ise *er-Risâletü'z-Zâhire*, *er-Risâletü'l-Bâhire fî Makâleti'z-Zâhire*⁴⁹, *Risâle fî fesâdi'l-ebhâsi'lleti vada'ahâ mübrizü'l-cedeliyyîn*⁵⁰, *Tehzîbu'n-nuket*⁵¹, *et-Tehzîb fi'l-mantık*⁵², *Risâle fi'l-mantık*⁵³ ve *İsâgûcî*.

45. Bu eserin biri Nuruosmaniye Ktp. nr. 2238, ikisi Süleymaniye Ktp. Reisülküttâb nr. 569 ve Laleli nr. 2562 olmak üzere üç nüshası bilinmektedir. Filozofun hacim itibariyle ikinci sırada bulunan bu eserine Nasîreddin Tûsî tarafından *Kitâbu't-Ta'dîli'l-mi'yâr şerh Tenzîlu'l-efkâr* adıyla yazılan eleştirel şerhin bir nüshası Topkapı Sarayı Ktp. Ahm. nr. 3496'da bulunmaktadır. Ayrıca bu şerhin mantık bölümü yayımlanmıştır (*Mantık ve Mebâhisü'l-elfâz* [th. M. Muhakkik-T. İzutsu] Tahran 1974, s. 137-248).

46. Millet Ktp. Feyzullah Ef. nr. 1210 ve Karaman İl Halk Ktp. nr. 1'de kayıtlı iki yazma nüshası mevcut olan bu esere filozof *Hidâyetü'l-Hikme*'de göndermede bulunur.

47. Bu dört eserin ünlü mantıkçı-düşünür Necmettin el-Kâtibî tarafından intinsah edilmiş olan birer nüshası Köprülü Ktp. Faz. nr. 1618'da kayıtlı mecmuada yer almaktadır.

48. Muhtelif baskıları yapılan eserin, şerh ve haşiyelerinin başta Türkiye kütüphaneleri olmak üzere dünyanın birçok yerinde nüshası bulunmaktadır (Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, İstanbul 1971, II/2028-2030; G. Brockelmann, *GAL.*, I/608-609; *Suppl.*, I/839-841).

49. Bu iki eserin Süleymaniye Ktp. Ayasofya nr. 2566'da birer nüshası mevcuttur.

50. Süleymaniye Ktp. Ş. Ali Paşa nr. 2304'te bir nüshası bulunuyor.

51. Süleymaniye Ktp. Ş. Ali Paşa nr. 2304, Atıf Efendi Ktp. nr. 1604 ve Millet Ktp. Feyzullah Ef. nr. 1855'da olmak üzere üç nüshası bulunmaktadır.

52. Eserin bir nüshası Millet Ktp. Feyzullah Ef. nr. 1865'tedir.

53. M. Tâkî Dânişpejuh tarafından yayımlanmıştır (*Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyyât u 'Ulûm-i insânî*, Sayı 72-73, s. 484-494).

er-Risâletu'l-Esîriyye fi'l-mantık adıyla da bilinen *Îsâgûcî*, Ebherî'nin en meşhur eseridir. Asırlar boyunca hatta son zamanlara kadar medreselerde ilk okutulan mantık kitaplarından biri olması bakımından gerek İslâm dünyasında gerekse Batıda dikkat çeken ve büyük bir ilgiye mazhar olan *Îsâgûcî*, 1625 yılında T. Nofarinsis tarafından Lâtince çevirisiyle birlikte Rûmiye'de basılmış⁵⁴, daha sonra İngilizceye ve Türkçeye tercüme edilmiştir⁵⁵. Türkiye kütüphanelerinin hemen hepsinde birden fazla nüshası bulunan eser, ta Balkanlara kadar ulaşmış ve halen o bölge kütüphanelerinde de yazmalar halinde varlığını sürdürmektedir⁵⁶.

Ebherî'nin *Îsâgûcî*'sini şerhedenlere gelince, bunları şöylece sıralayabiliriz: Husâmeddîn Hasen el-Kâtî (ö. 1359), Şemseddîn Muhammed ibn Hamza el-Fenârî (ö. 1431), Hayreddîn el-Bitlîsî (ö. 1451), Şihabeddîn Ahmed ibn Muhammed el-Ebdî, Nûreddîn Ali ibn İbrahim eş-Şîrâzî (ö. 1458), Zekerîyyâ ibn Muhammed el-Ensârî el-Kâhirî (ö. 1504), Hayreddîn Hıdır ibn Ömer el-Atûfî (ö. 1546), Hakîm Şâh Muhammed ibn Mubârek el-Kazvînî (ö. 1559), Muslihuddîn Mustafa ibn Şa'bân es-Surûrî (ö. 1561), Nev'î Yahyâ Efendi (ö. 1599), Mustafa Mostârî.

54. Y.I. Serkis, *Mu'cemu'l-matbûâtî'l-Arabiyye ve'l-muarra-be*, Mısır 1928, s. 290-291.

55. Şeyhzâde Ali Haydar, *Hediyyecik*, İstanbul 1891; E.E. Calverley, "Al-Abhari's *Îsâghûcî fi'l-mantiq*", *The Macdonald Presentation Volume*, London 1933, s. 75-85; R.P. Gür, *Isagoci-Klâsik Mantık*, İstanbul 1987.

56. F. Nametak-S. Trako, *Catalogue of Arabic, Persian, Turkish and Bosnian Manuscripts*, Zürich 1997, I/245-252, 268.

(ö.1707), Davud Karsî (ö. 1747), Abdullatîf el-Acemî, Muhammed ibn İbrahim el-Hanbelî el-Halebî ve Muhammed ibn İbrahim el-Mansûrî, Muhammed Şâkir. Bu ismi sayılan İsâgûcî şârihlerinden Hüsameddîn el-Kâtî ile Molla Fenârî'nin şerhleri üzerine çok sayıda haşiye yazılmıştır. Diğer taraftan Ebherî'nin *İsâgûcî*'si, geleneksel eğitim sisteminin bir gereği olarak, Nûreddîn Ali ibn Muhammed el-Eşmûnî ve Abdurrahmân ibn Seydî Muhammed el-Ahdarî (ö. 1576) tarafından manzum hale de getirilmiş, Ahdarî manzum *İsâgûcî*ye *es-Sullemu'l-münevrek* adını vermiştir⁵⁷.

Porphyrîos'un kiyle isim benzerliği ve yaygın şöreti sebebiyle olsa gerek, Ebherî'nin *İsâgûcî*'sinin hem ismi hem de mahiyeti konusunda çeşitli spekülasyonlar yapılmıştır. Kimileri onun Porphyrîos'un *İsâgûcî*'sinin bir özeti (muhtasar)⁵⁸, kimileri bir adaptasyonu⁵⁹, kimileri de bir şerhi yahut tefsiri⁶⁰ olduğunu ileri sürmüş ve H.R. Atademir bu tartışmalar-

57. Ayrıntılar için bkz. Taşköprizâde, *Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî 'ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* (th. A. S. Furat), İstanbul 1985, s. 212-213, 331, 554; Kâtipçelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I/206-208, II/998; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-Ârifîn*, II/469; Y.İ. Serkîs, *a.g.e.*, s. 290-291, II/1664; Bursalı M.T., *Osmanlı Müellifleri I-III*, İstanbul 1333, I/309, 391, II/31,255, 437; C. Brockelmann, *GAL.*, I/609-610, *Suppl.*, I/841-843; G. Sarton, *Introduction To The History of Science*, New York 1975, II/867; N. Bolay, "Ahdarî" *DLA*, İstanbul 1988, I/508.

58. Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 554; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, I/206.

59. C. Brockelmann, "Ebherî", *İA.*, İstanbul 1988, IV/5; M. Ben Cheneb, "İsâgûcî", *İA.*, V-2/1066.

60. Aldo Mieli, *La Science Arabe*, Leiden 1938, s. 142 (aktaran H. R. Atademir, "Porphyrîos ve Ebherî'nin İsagoci'leri" [*DTCFD.*, VI/5 Ankara 1948, s. 461-468], s. 464, dn. 3).

rı bir makalesinde değerlendirmiştir⁶¹. *İsâgûcî* adı etrafında yorum yapanların hepsi onun Yunaca bir kelime olduğu konusunda görüş birliği içinde olmakla beraber anlamı konusunda farklı düşünmüşlerdir: Kimine göre bu kelime beş küllîyi ifade eder⁶², kimine göre Hakîm'in (Aristo) oğlunun ismi⁶³, kimine göre de "sen" anlamına gelen "is" , "ben" demek olan "ego" ve "memleket" yahut "yer" manasındaki "eci"den oluşan bir kelimedir⁶⁴.

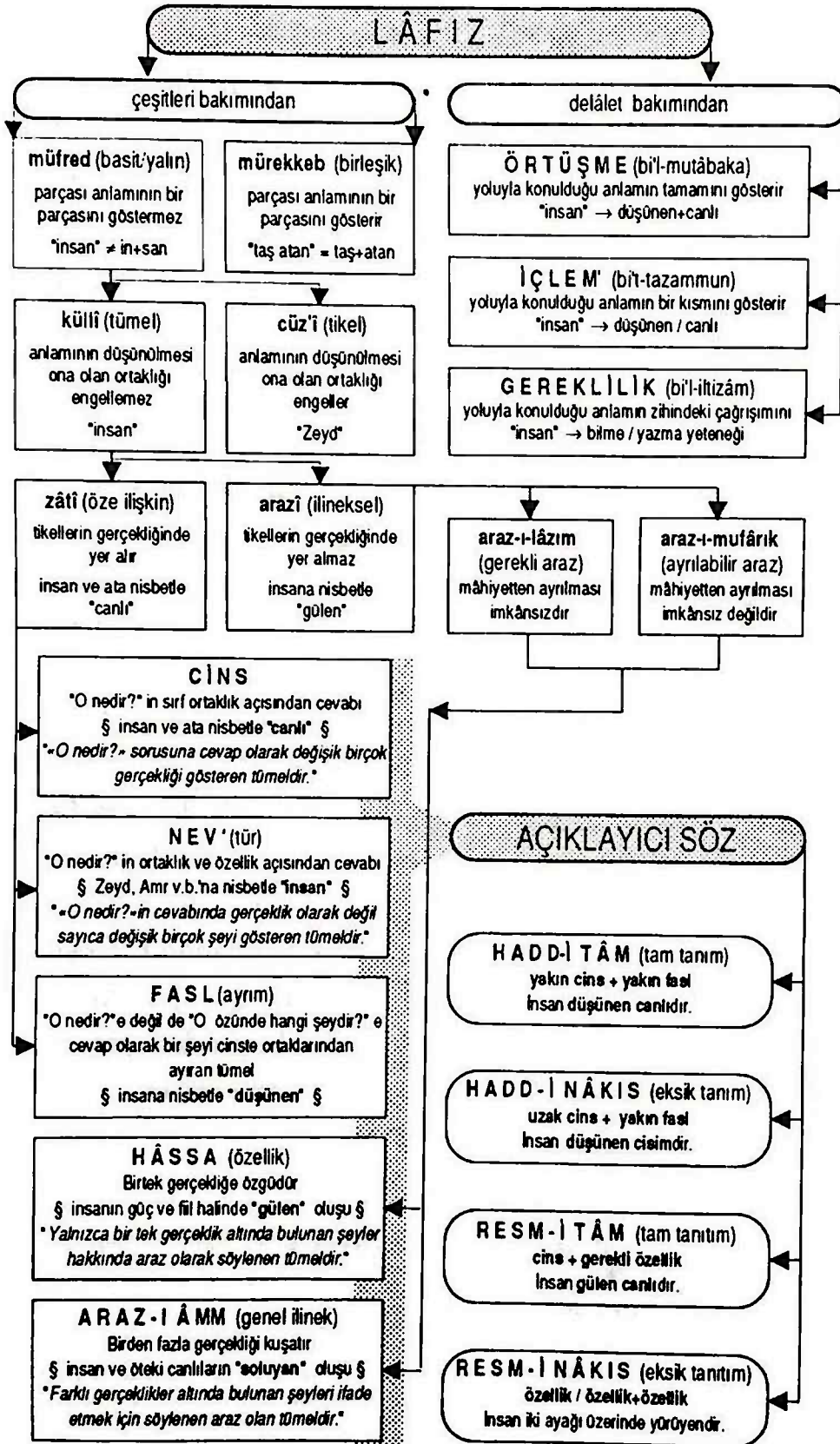
Ebherî'nin, söz konusunu eserini kaleme alma ve başlığını tesbit etme konusunda dolaylı da olsa Porhyrios'un eserinden esinlenmiş olabileceği düşünülse bile, ileri sürüldüğü şekilde onun bir ihtisarı, iktibası yahut şerhi olduğunun söylenmesi mümkün değildir. Nitekim bu durum eserin şemalar halinde sunduğumuz muhteviyatı incelendiğinde rahatlıkla farkedilmektedir (Şema 2-5, br. s. 40-43). Kısaca belirtmek gerekirse Ebherî eserini beş ana bölüm olarak tertip etmiştir: 1. Lâfız: Delâleti ve kısımları, 2. Açıklayıcı söz: Tanım ve tanıtm, 3. Önergeler: Çeşitleri, unsurları ve birbirleriyle olan ilişkileri, 4. Kıyas: Unsurları, şekiller (figür), nicelik bakımından çeşitleri, 5. Nitelik ve değer açısından kıyas çeşitleri: Burhan, cedel, hatâbe, şiir ve safsata.

61. H.R. Atademir, .a.g.m.

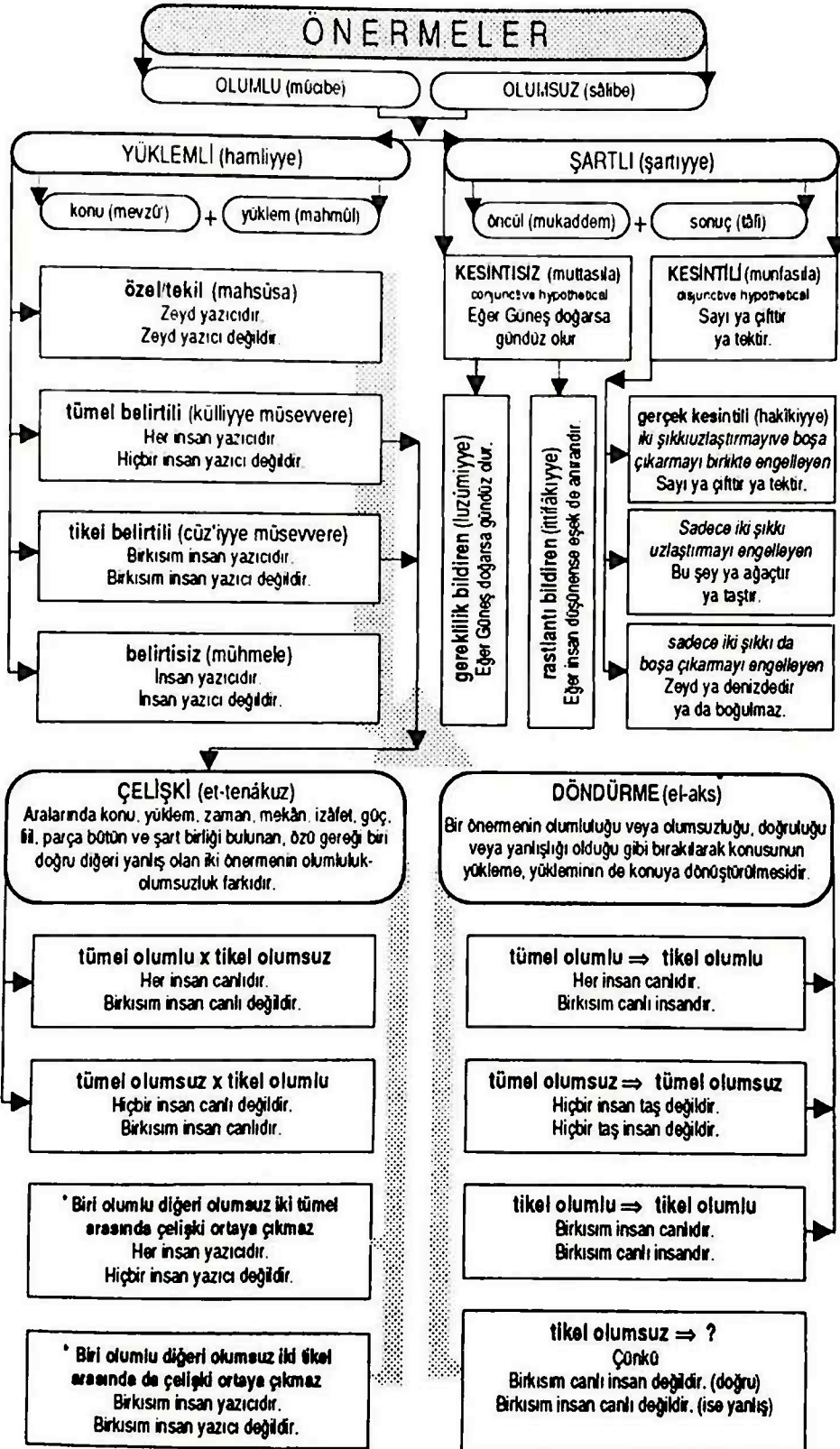
62. Molla Fenârî, *Fevâidü'l-Fenâriyye*, İstanbul 1287, s. 3; Karaca Ahmet, *Haşiye alâ Şerh li Husam Kâtî*, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar nr. 962, vr. 61a; Kâtip Çelebi, .a.g.e., I/206.

63. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar nr. 962, vr. 61a.

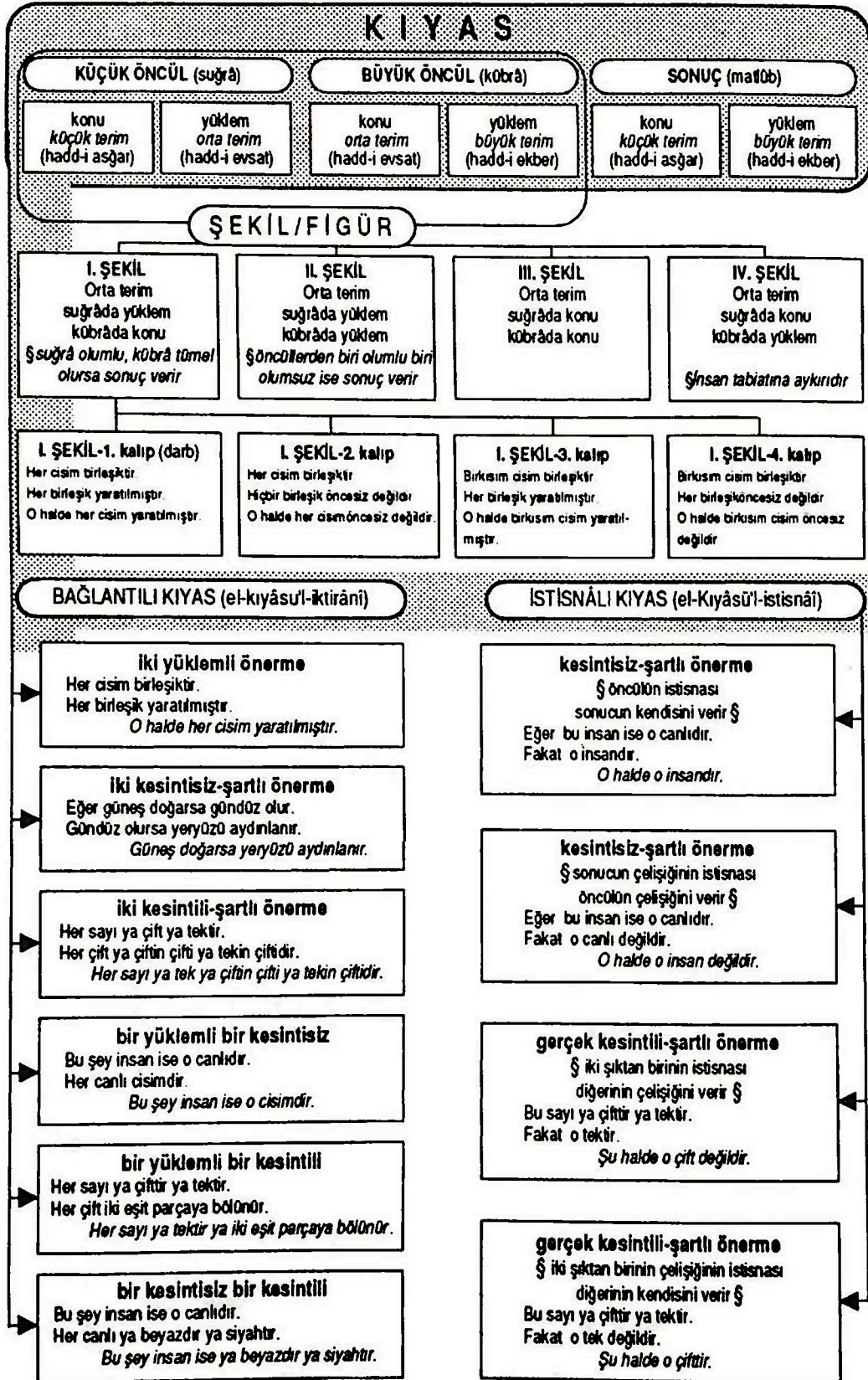
64. *Dürr-i Nâci Haşiyeleri* (aktaran H.R. Atademir, .a.g.m., s. 467).

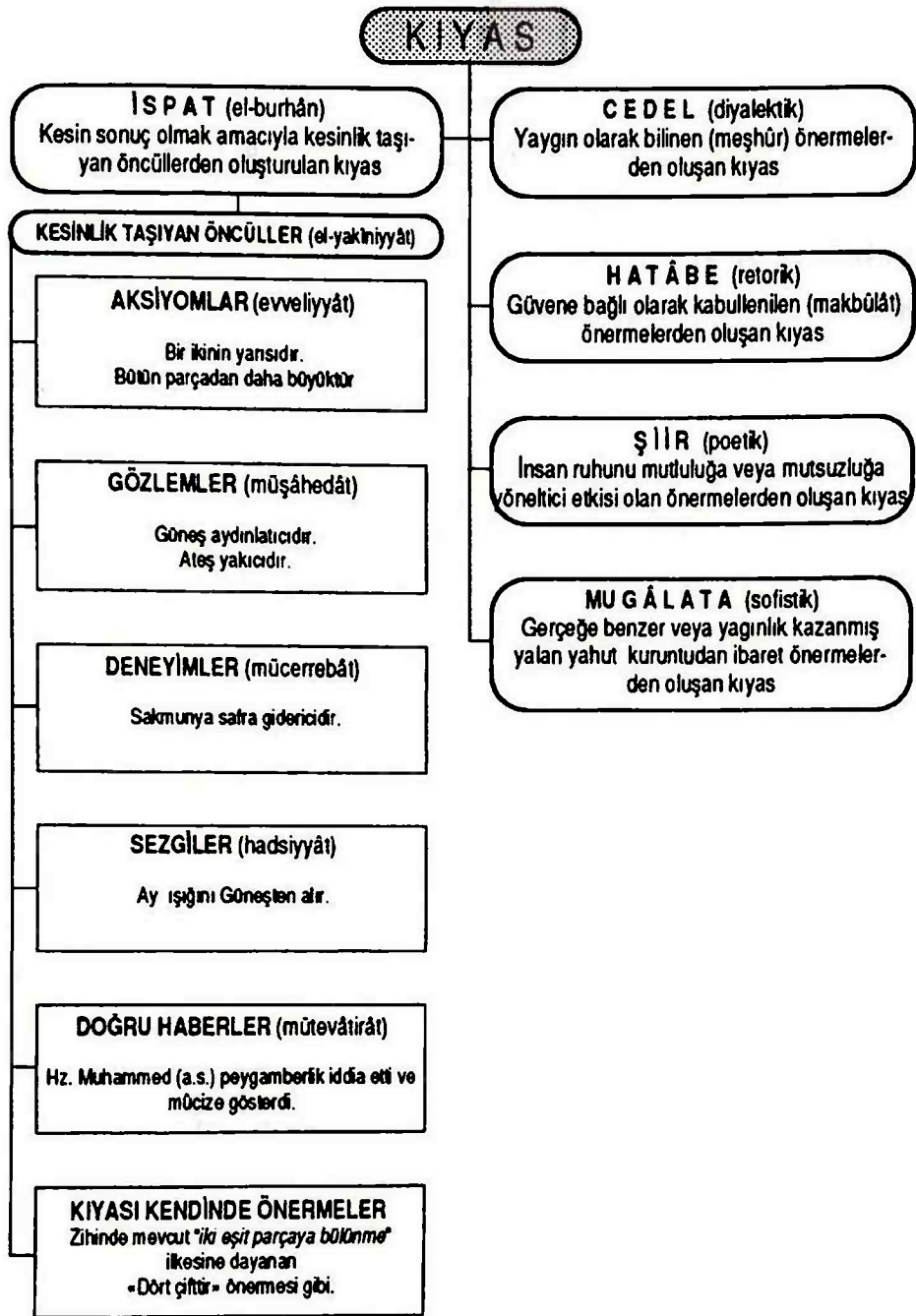
ŞEMA 2 (Ebherî'nin İsâgûcî'si)

ŞEMA 3 (Ebherî'nin İsâğûcî'si)

ŞEMA 4 (Ebherî'nin İsâgûcî'si)

Görüldüğü üzere Ebherî'nin *Îsâgûcî*'si, geleneği oluşturan eserler arasında hacim bakımından en küçük, içerdiği konular itibariyle de en kapsamlı olanıdır. Asırlar boyu hep gündemde kalmasının, üzerine çok sayıda şerh ve haşiye yazılan mantık metnlerinin başında gelmesinin sırrı belki de onun bu paradoksal niteliğinde yatmaktadır. Bu yönüyle onun, deyim yerindeyse bir "mantık terimleri sözlüğü" sayabileceğimiz tertip ve içeriği ile "isaguci geleneği"nde ayrı bir yeri vardır. Diğer taraftan filozofun yukarda anılan eserlerinin mantığa ayrılan kısımlarıyla karşılaştırıldığında ana bölümler açısından aralarında bir paralellik olduğu görülmektedir (bkz. Şema 6 , br. s. 45). Daha geniş bir perspektiften bakıldığında ise Ebherî'nin, mantığı İbn Sînâ çizgisinde değerlendirdiği söylenebilir. Nitekim İbn Sînâ da *eş-Şifâ* dışındaki eserlerinde sözgelimi *en-Necât* ve *Uyûnu'l-hikme*'de mantık konularını Ebherî'ninkine benzer bir tertiple ele almıştır.

Kısaca tanıtmaya çalıştığımız beş eseri amaç ve içerik açısından topluca karşılaştırdığımızda ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır (Şema 7, br. s. 46-47):

İSAGUCİ		KEŞFÜ'L-HAKAİK		TENZİLÜ'L-EFKÂR		BEYANU'L-ESRÂR	
	risâlenin yazılış amacı	Mukaddime	• Mantığın konusu: Tasavv ve tasdik, • Mantık bedîhi mi (apaçık) yoksa kesbî mi (öğrenilen),	Mukaddime	• Mantığın amacı: Tasavvur ve tasdik, • Mantık bedîhi mi (apaçık) yoksa kesbî mi (öğrenilen), • Müfred kavranı mümkün mü, mûsâl mi, • Mantığın konusu: Tasavvurât ve tasdikât	Mukaddime	• Bilginin tanımı, • Türleri, • Kaynağı
Lâhızlar	• delâlet (tırüşme, içlem, gerekçelik) • Yalın (müfred) ve Birleşik (mürekkeb) • Tümel (kullî) ve tikel (cüz'î) • Beş Tümel	I. Makâle	1. Ma. : Terimler (el-ellâz) 2. • : Tümel Kavramlar (el-meâni-kulîyye) 3. • : Târifler (et-tarîfât)	I. Makâle	1. Lâ. : Terimler (el-ellâz) 2. • : Tümel Kavramlar (el-meâni-kulîyye) 3. • : Târifler (et-tarîfât)	I. Beyân	• Yalın (müfred) ve birleşik (mürekkeb) lâhızlar
Açıklayıcı Söz	• Tam tanım (hadd-i tâm) • Eksik tanım (hadd-i nâkis) • Tam tanımlar (resm-i tâm) • Eksik tanımlar (resm-i nâkis)	II. Makâle	Muk. : Önermenin Yükenilmi ve Şartlı Olarak Takımı 1. Ma. : Yükenilmiye ilişkin Konular 2. • : Kesintisiz Şartlı Önermeler 3. • : Kesintili Şartlı Önermeler	II. Makâle	1. Lâ. : Yükenilmiye ilişkin Konular 2. • : Kesintisiz Şartlı Önermeler 3. • : Kesintili Şartlı Önermeler 4. • : Çelişki (et-tenâküz)	II. Beyân	• Önermeler (et-kazâyâ)
Önermeler	• Yükenilmi önerme • Şartlı önerme • Çelişki (tenâküz) • Döndürme (aks)	III. Makâle	1. Ma. : Çelişki (et-tenâküz) 2. • : Döndürme (et-aks) 3. • : Çelişğin döndürülmesi (aks-i nakiz) 4. • : Gerekçelik (et-azûm)	III. Makâle	1. Lâ. : Döndürme (et-aks) 2. • : Çelişğin döndürülmesi (aks-i nakiz) 3. • : Kesintisiz ve Kesintili Gerekçile- - II	III. Beyân	• Çelişki ve Döndürme (et-tenâküz ve et-aks)
Kıyas	• Unsurları • Kıyas şekilleri ve kalıpları (durûb) • Bağlantılı kıyas (et-kuyâsuri-akrânî) • İstisnâlı kıyas (et-kuyâsuri-istisnâî)	IV. Makâle	Muk. : K. Tanımı, Kısımları 1. Ma. : Soruç verme şartları ve kalıp sayısı 2. • : Şartlı Bağlantılar (et-kerânânu's-sarbiyye) 3. • : İstisnâlı Kıyaslar (et-kuyâsûl-istisnâiyye) Hâkime : Kıyasa ilişkin çeşitli konular (onisi bahis)	IV. Makâle	1. Lâ. : Kıyasın Mahiyeti ve Kısımları 2. • : Yükenilimlerde Birleşik Kısımlar (et-kerânânu'l-mu'alele mine'l-hamiyyât) 3. • : Şartlı Bağlantılar (et-kerânânu's-sarbiyye) 4. • : İstisnâlı Kıyaslar (et-kuyâsûl-istisnâiyye) 5. • : Birleşik Kıyaslar (et-kuyâsûl-murakkab)	IV. Beyân	• Kıyas
İspat	• İspat (et-burhân) • Kesinlik taşıyan önermeler • Diyalektik (et-cedel) • Retorik (et-halâbe) • Poetik (et-şîr) • Sofistik (et-muğâlaza)	V. Makâle	1. Ma. : Maddesi bakımından kıyas türleri 2. • : Diyalektik (et-Cedel) 3. • : Sofistik (et-Muğâlaza)	V. Makâle	1. Lâ. : Kıyasların İlkesi Olan Önermeler 2. • : İspat (et-Burhân) 3. • : Sofistik (et-Muğâlaza)	V. Beyân	• İsbât (et-burhân)

PORPHYRIOS'un İSAGÜĞÜ' s'i	FARABİ'nin İSAGÜCÜ' s'i	HVÂNİ SAFÂ'nın İSAGÜCÜ' s'i	İBN SİNÂ'nın İSAGÜCÜ' s'i	EBHERİ'nin İSAGÜCÜ' s'i
Amaç ve konu			1/1. Kitabın (çeşitli) Kapsadığı Konular 2. İlimler ve Mantık Hakkında Hatırlatma 3. Mantığın Yararı 4. Mantığın Konusu	Esemin yazılış amacı
	Önerme: yöklemli ve şartlı (unsurları) konu ve yöklemnin şahsı yahut kullı oluşuna göre önerme çeşitleri	Mantığın mahiyeti vadeğeri: Doğru önerme / yanlış önerme olarak insanın varlığındaki yeri Dil Mantığı ve Felsefi Mantık		Deliller (Lâhız-anlam ilişkisi): • örüşme • içlem • gereklilik
	Şahsî ve kullî lâhız/anlam Müfred ve Murekkeb Kullî	Anlamli lâhızlar: "İsim-isimlendiren-isimlendirilen-isimlendirilme / nitelendiren-nitelendirilen-nitelendirilme"	5. Müfred ve Murekkeb Lâhızların Tarihi 6. Zati ve Arazî Hakkında Söylenenler 7. Mahiyet Gösteren Halk Söylenenler	Müfred ve Murekkeb Lâhızlar Zati-kullî ve arazî-kullî
Cins Üzerine	Müfred Kullîlerin Sınıfları	Ala Lâhız Üzerine: Şahıs, Tür ve Cins (dış dünyada-nitelenen)	8. Müfred-Kullî Lâhızların Beş Ayrılması 9. Cins	Zati-kullîleri (tüm) kısmı Cins Tür
Tür Üzerine	Cins ve Tür Üzerine	Tür ve Cins (dış dünyada-nitelenen)	10. Tür (ner) ve Kullînin Oluşunun Sebabi 11. Türün Tanıtımına Devran 12. Zati, Arazî, Aklî ve Mamûd 13. Ayrım (fark)	
Ayrım Üzerine	Ayrım Üzerine	Ayrım (zâhinde-nitelik)	14. Özelliğ ve İlnak (hâssa ve araz-ı ilmin)	Ayrım Arazî-kullî, gerektir ve ayrılabilir Özellik Genel İlnak
Özellik Üzerine	Özellik Üzerine	Özellik (zâhinde-nitelik)		
İlnak Üzerine	İlnak Üzerine	İlnak (zâhinde-nitelik)		
Beş Tümenin Ortak ve Farklı Yönleri			1/1. Beş Tümenin Ortak ve Farklı Yönleri	
Cins ile Ayrımın Ortak ve Farklı Yönleri			2. Cins ile Türün Ortak ve Farklı Yönleri	
Cins ile Türün Ortak ve Farklı Yönleri				
Cins ile Özelliğin Ortak ve Farklı Yönleri				

Cins ile İneğin Ortak ve Farklı Yönleri Ayrım ile Torun Ortak ve Farklı Yönleri Ayrım ile Özalığın Ortak ve Farklı Yönleri Ayrım ile İneğin Ortak ve Farklı Yönleri Diğer Ortak ve Farklı Yönler	Mürekkep Kofflar Üzerine: • Had • Resm • Had ve resmin isim ile ilişkileri	Vartıklar: süreter ve ayrılar Üzerine Bilgi-Öğrenim-Öğretim Üzerine Lâhız-anlam ilişkileri Üzerine Yapıcı ve tanımlayıcı Süreter (Cevhar ve Azadlar) Üzerine İnsanın Maniğe olan İhtiyacı Üzerine	3. Diğerlerinin Ortak ve Farklı Yönleri 4. Beş Tunceln Bârlenyle İlişkileri	Açıklayıcı Söz: • Tam tanım (hadd-i tam) • Eksik tanım (hadd-i nâkus) • Tam tanım (resm-i tam) • Eksik tanım (resm-i nâkus)
				ONERME Yüdenli önerme Şartlı önerme Çelişki (tenakuz) Döndürme (aks)
				KIYAS Unsurları Kıyas şekilleri ve kalıplar (durub) Bağlantılı kıyas (el-kıyasul-âkırânî) İstisnâlı kıyas (el-kıyasul-istisnâî) İSPAT (el-burhân) Kesnik taşıyan önermeler Diyalektik (el-cedel) Retorik (el-hatâbe) Poetik (eş-şîr) Sofistik (el-muğâlata)

Porphyrios'un *Eisagoge*'sinin -kendisinin de belirttiği gibi- Aristo'nun *Kategoriler*'ine bir giriş olmasına karşılık, Fârâbî'ninki mantığın önermeler bölümüne giriş mahiyetindedir. İhân-ı Safâ'nın *Îsâgûcî*'si ise daha çok düşünce-dil-mantık ilişkileri konusuna ağırlık vermekle birlikte genel anlamda mantığa giriş olarak değerlendirilebilir. İbn Sînâ, *Îsâgûcî*'sini *el-Medhal* başlığı altında kaleme alırken onu, ilimler ansiklopedisi mahiyetindeki *eş-Şifâ*'ya giriş olarak tasarladığı izlemine uyandıran konulara değinmiştir. Ebherî'nin *Îsâgûcî*'si ise amaç ve içerik itibariyle diğerlerinden oldukça farklıdır. Nitekim filozof bu küçük risâleyi yazmaktaki amacını "*herhangi bir ilme yeni başlayanların bilmesi gereken hususları ortaya koymak*" şeklinde belirlemiştir ki bu durumda onu "ilimlere giriş" olarak değerlendirmek mümkündür. Ebherî'nin, birer cümle halinde bile olsa mantığın temel konularının hemen hepsini içeren bu risâlesine "mantık terimleri sözlüğü" dense yeridir.

Son olarak şu hususu da belirtmek durumunda yız: Bilindiği gibi Eflâtun idealizmi ile Aristo realizmi arasında öteden beri üzerinde durulan ve Porphyrios'un *Eisagoge*'sinin başlıca konusunu teşkil eden tümeler meselesi, Batı skolastik döneminin en tartışmalı problemi olduğu halde, isaguci geleneğini sürdüren İslâm filozoflarının eserlerinde sadece bir bölüm olarak ve yalnızca epistemoloji açısından ele alınmış,

İbn Sînâ istisna edilirse, üzerinde fazlaca durulmamıştır. Tümelles meselesinin Batı ortaçağında bunca gürültüye yolaçmış olması, Hristiyan teolojisinin temelini oluşturan teslis (trinity, üçleme) inancı ve Kilise'nin konumu ile doğrudan ilgilidir. Özellikle Katolik Kilisesi'nin, daha küçük hristiyan cemaatleriyle onlara mensup hristiyanların bir toplamı ve genel adı olmanın ötesinde, onlardan ayrı, bağımsız bir *gerçek* (realite) ve yüksek bir kudret olarak tanımlanmasında, işte bu tümelles meselesinden yararlanılmış ve tümel kavramların ferdî varlıklardan bağımsız, ayrı ve gerçek birer varlık oldukları tezi işlenmiştir ki bu anlayışa *kavram realizmi* denilmektedir. Buna karşı, aynı zamanda bir papaz olan Roscelin *nominalist* anlayışla çıkmış ve gerçek varlıkların fertler olduğu, tümelleslerin ise seslerden ibaret bulunduğu görüşünü savunmuştur. Buna göre *Baba-Oğul-Kutsal Ruh*'tan ibaret olan üç uknumdan herbiri *gerçek* olduğu halde, üçünün toplamının "ad" olmanın ötesinde bir anlamı kalmadığı gibi, gerçek günah ferdî günah olacağı için ilk günah inancı da temelden yoksun kalmış oluyordu. İşte tümelles etrafında kopan ve yüzyıllar boyu etkisini sürdüren fırtına bu çatışmanın bir sonucudur.

الإبهرى
el-Ebherî

ایسا غوجی
Îsâgûcî

METİN TAHKÎKİNDE ESAS ALINAN NÜSHALAR

و

Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin, nr. 3265

Yıpranmamış bir mecmua içinde (166b-170b) yeralan nüsha okunaklı nes-tâlik hatt ve siyah mürekkeble istinsah edilmiş, başlıklar gibi kırmızı mürekkeble tek çizgi olarak yapılan çerçeve içinde 17 satır bulunmaktadır.

Müstensih: Mustafa ibn Halil ibn Kâsım

İstinsah tarihi: h. 876 yılı Rebî'ü'l-evvel ayının ortaları, Cuma günü öğle vakti.

ي

Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 962

Yıpranmış meşin ciltli bir mecmua içinde (1b-7b) bulunan nüsha karışık nesihle istinsah edilmiş olup her sayfada 19 satır vardır.

Müstensih: Belli değil

İstinsah tarihi: h. 1055

ج

Süleymaniye Ktp., Cârullah, nr. 1353

Sırtı meşin, mukavva ciltli bir mecmua içindeki (79b-83a) nüsha aharlı kirli beyaz kağıt üzerine tâlikle yazılmış, ilk sayfa tezhipli, diğer sayfalar altın yaldızla çerçevelenmiştir. Birinci sayfada besmele ile birlikte 14, öteki sayfalarda ise 19 satır bulunmaktadır.

Müstensih: Abdurrahîm ibn Ebissuûd

İstinsah tarihi: h. 1095

METİN TAHKİKİNDE KULLANILAN İŞARETLER

- # : Satır üzerinde veya kenarda
قراءة منقحة، سواء بين
السطور أو في الهوامش düzeltilmiş okuma
- [: Metinde olduğu gibi okuma
قراءة كما وجدت في النص
- + : Fazla
زائد
- [] : Eksik
ناقص
- > < : Öncelik sonralık
تقديم الكلمة أو تأخيرها
- < > : Muhakkikin eklemesi
إضافة من المحقق
- < < : Tekrar
مكرر

Metin ve Çeviri

١٦٦ ب ر

١ ب ي

٢٩ ب ج

بسم الله الرحمن الرحيم^(١)

قال الشيخ الإمام العلامة أفضل المتأخرين^(٢) ، قدوة الحكماء
الراسخين^(٣) ، أثير الدين الأبهرى طيب الله ثراه
وجعل الجنة مثواه^(٤) :

نحمد الله على توفيقه و نسئله هداية^(٥) طريقه و نصلى على
محمد وعترته أجمعين^(٦) . أما بعد^(٧) :

فهذه رسالة^(٨) فى المنطق أوردنا فيها ما يجب استحضاره^(٩) لمن
يبتدئ شيئاً^(١٠) من العلوم مستعيناً بالله تعالى^(١١) إنه مفيض الخير
والجود .

(٧) وَبَعْدُ و
(٨) رسالة: الرسالة [ج ي
(٩) استحضارها [ج
(١٠) شيئاً: فى شيء [ج
(١١) [تعالى] [ج ي

(١) بسم الله ... : وبه نستعين [و
(٢) المتأخرين: العلماء [ي
(٣) [الراسخين] ي
(٤) [قال الشيخ ... الجنة مثواه] و
(٥) هداية: # و
(٦) [أجمعين] و ج

Rahmân Rahîm Olan Allâh'ın Adıyla

Üstad, önder, bilgin, sonraki neslin önde geleni
ve örnek filozoflardan

-Allah yerini güzelleştirsın ve kabrini cennet kılsın-

Esîrüddîn el-Ebherî der ki:

Başarılı kıldığından ötürü Allah'a hamd ederken
O'ndan, kendi yoluna yöneltmesini diler,
Hz. Muhammed'e ve bütün nesline salât ederiz.

İmdi: İşbu risâle mantık konusunda olup biz burada
-iyilik ve ihsânın kaynağı olan Allah'a sığınarak-
herhangi bir ilme yeni başlayanların
bilmesi gereken hususları ortaya koyduk.

ايساغوجى

< دلالة الألفاظ >

اللفظ الدالّ بالوضع يدلّ على تمام^(١) ما وضع له بالمطابقة و^(٢) على جزئيه بالتضمّن إن كان له جزء، وعلى ما يلزمه فى الذهن بالالتزام كـ«الإنسان» : فإنه يدلّ على الحيوان الناطق بالمطابقة ، وعلى احدهما بالتضمّن وعلى قابل العلم وصنعة الكتابة بالالتزام .

< اقسام الألفاظ >

ثم اللفظ إما مفردٌ وهو الذى لا يُراد بالجزء^(٣) منه دلالة على جزء معناه^(٤) كـ«الإنسان» ، وإما^(٥) مؤلّف^(٦) وهو الذى لا يكون كذلك^(٧) كـ«رامى الحجارة» .

والمفرد^(٨) || إما كليٌّ وهو الذى لا يمنع نفس تصوّر مفهومه ج ٧٠
عن وقوع الشركة كـ«الإنسان»^(٩) ، وإما جزئىٌّ وهو الذى يمنع نفس تصوّر مفهومه عن وقوع الشركة^(١٠) كـ«زيد» .

(١) [تمام] و : # ي

(٢) ويدلّ [و]

(٣) [بالـ] جزء ج

(٤) [على جزء معناه] و : # ي

(٥) [إما] ج

(٦) مركّب [و]

(٧) كذلك : + كقولك [ي]

(٨) فالمفرد [و ي]

(٩-١٠) <قراءة هذا القسم ليس بممكن > ي

İSÂGÜCİ

< LÂFIZLARIN DELÂLETİ >

Konuluş bakımından anlamlı olan lâfız konulduğu anlamın tamamını *örtüşme* (bi'l-mutâbaka), -şayet varsa- parçasını *içlem* (bi't-tazammun), zihindeki çağrışımını da *gereklilik* (bi'l-iltizâm) yoluyla gösterir. Sözelimi "insan" lâfzının "düşünen canlı"yı göstermesi örtüşmeye, ikisinden birini göstermesi içleme, bilme ile yazma sanatına olan yeteneği göstermesi de gerekliliğe örnektir.

< LÂFIZLARIN KISIMLARI >

İmdi, lâfız ya **müfred**ti (yaln) ki bu "insan" gibi parçası anlamının bir parçasını göstermeyen terimdir; ya da böyle olmayıp "taş atan" örneğindeki gibi **müreкке**ti (birleşik).

Müfred de ya "insan" terimi gibi **küllî**dir (tümel) ki, anlamının düşünülmesi ona olan ortaklığı engellemez; veya "Zeyd" teriminde olduğu üzere **cüz'î**dir (tekil) ki, bunun anlamının düşünülmesi ona olan ortaklığı engeller.

والكلّي إما ذاتي وهو الذي يدخل في حقيقة جزئياته
 ٤٢ ي ك «الحيوان»^(١) بالنسبة || الى الإنسان والفرس ، وإما عرضي وهو
 الذي يخالفه كـ «الضاحك» بالنسبة الى الإنسان .

< الكلّيات الخمس >

والذاتي^(٢): ||

١٦٧ ء و

< ١ - > إما مقول في جواب «ما هو» بحسب الشركة
 المحضة كالحيوان بالنسبة الى الإنسان والفرس ، وهو الجنس ؛ و
 يرسم بأنه كلّي مقول على كثيرين مختلفين بالحقائق في جواب
 «ما هو» قولاً ذاتياً^(٣).

< ٢ - > وإما مقول في جواب «ما هو» بحسب الشركة
 والخصوصية معاً كـ «الإنسان» بالنسبة الى زيد وعمرو وغيرهما^(٤) ،
 وهو^(٥) النوع ؛ ويرسم بأنه كلّي مقول على كثيرين مختلفين
 بالعدد دون الحقيقة في جواب «ما هو».

(١) كالحيوان << ي

(٢) والذاتي: فالذاتي ج

(٣) [قولاً ذاتياً] و ي

(٤) + وغيرهما ي

(٥) [هو] ج

Küllî ise ya insan ve at'a nisbetle "canlı" gibi zâtîdir (öze ilişkin) ve kendi tikellerinin gerçekliğinde (hakikat) yer alır; ya da bunun tersine insana nisbetle "gülen" teriminde olduğu üzere arazîdir (ilineksel).

< B E Ş K Ü L L Î >

Zâtî <tümel>:

<1.> Ya insan ve at'a nisbetle "canlı" teriminde olduğu gibi, sırf ortaklık açısından "o nedir" sorusuna cevap olarak söylenir ki bu cinstir. Cins de: «"o nedir" sorusuna cevaben öze ilişkin bir ifade olarak söylenen ve değişik birçok gerçekliği gösteren küllîdir» şeklinde tanıtılır*.

<2.> Veya Zeyd, Amr ve daha başkasına nisbetle "insan" örneğinde olduğu gibi, hem ortaklık hem özellik bakımından "o nedir" sorusunun cevabı olarak söylenir ki bu türdür ve şöyle tanıtılır: «Tür, "o nedir" sorusuna cevap olarak gerçeklik bakımından değil, sayıca değişik birçok şeyi ifade etmek üzere söylenen küllîdir»

* "Tarif" ve "tanım" kelimeleri ile karşılanan "hadd" teriminden farklılığını vurgulamak amacıyla "resm"i "tanıtım", **رِسْم** fiilini de "tanıtılır" şeklinde çevirmeyi tercih ettik.

< ٣ - > وإما غير مقول في جواب «ما هو» بل مقول في جواب^(١) «أى شيء هو في ذاته» وهو الذى يميز الشيء عما يشاركه فى الجنس كـ «الناطق» بالنسبة الى الإنسان وهو الفصل ؛ ويرسم^(٢) بأنه كلى يقال على الشيء فى جواب «أى شيء هو فى^(٣) ذاته».

و أما^(٤) العرضى فإما^(٥) أن يمتنع انفكاكه عن الماهية وهو «العرض اللازم»، أو لا يمتنع و هو «العرض المفارق» . وكل واحد منهما :

< ٤ - > إما أن يختص بحقيقة واحدة وهو الخاصة كـ «الضحك» بالقوة والفعل للإنسان ؛ وترسم^(٦) بأنها كلية تقال على ما تحت حقيقة واحدة فقط قولاً عرضياً.

< ٥ - > وإما أن يعم حقائق || فوق حقيقة^(٧) واحدة وهو العرض العام كـ «المتنفس» بالقوة والفعل للإنسان وغيره من الحيوانات ؛ ويرسم^(٨) بأنه || كلى يقال على ما تحت || حقائق مختلفة قولاً عرضياً.

٨٠ ب ج

١٦٧ ب و

٢ ب ي

(٥) [فـ] إما ج

(٦) فترسم [ي

(٧) [حقيقة] و

(٨) فيرسم [ي

(١) فى جواب : + ما هو [ج

(٢) ويرسم : فيرسم [ي

(٣) فى : # و

(٤) و [أما] ج

<3.> Ya da "o nedir" sorusunun cevabı olarak söylenmeyip, tersine "o kendi özünde hangi şeydir" sorusuna cevaben söylenir ve "düşünen" teriminin insana nisbetinde olduğu gibi, bir şeyi cinste ortağı olan şeylerden ayırır ki bu **fasldır** (ayrım). Bu da: «bir şey hakkındaki "o kendi özünde hangi şeydir" sorusuna cevap olarak söylenen bir küllîdir» diye tanıtılır.

Araz olan <tümele> gelince, ya mâhiyetten ayrılması imkânsız olan **gerekli araz**; veya ayrılması imkânsız olmayan **ayrılabilir arazdır**. Bunlardan herbiri de:

<4.> Ya insanın güç ve fiil halinde "gülen" oluşu gibi, bir tek gerçekliğe özgüdür ki bu **hâssadır** (özellik). Hâssa da: «yalnızca bir tek gerçeklik altında bulunan şey hakkında araz anlamında söylenen bir küllîdir» diye tanıtılır.

<5.> Yahut da insan ve diğer canlılara nisbetle güç ve fiil halinde "soluyan" örneğinde olduğu gibi, birden fazla gerçekliği kuşatan **araz-ı âmmıdır** (genel ilinek). Bu da: "farklı gerçeklikler altında bulunan şeyleri ifade etmek üzere araz anlamında söylenen bir küllîdir" diye tanıtılır.

القول الشارح

الحدّ قولٌ دالٌّ على ماهية الشيء ؛ وهو الذي يتركّب عن جنس الشيء وفصله القريين ، كـ«الحيوان الناطق» بالنسبة الى الإنسان ، وهو الحدّ التامّ . والحدّ الناقص وهو الذي يتركّب عن جنس الشيء البعيد^(١) وفصله^(٢) القريب^(٣) كـ«الجسم الناطق» بالنسبة الى الإنسان.

والرسم التامّ وهو الذي يتركّب عن جنس الشيء القريب وخواصه^(٤) اللازمة^(٥) كـ«الحيوان الضاحك» في تعريف الإنسان . والرسم الناقص وهو الذي يتركّب عن عرضيات^(٦) تختصّ جملتها بحقيقة واحدة ، كقولنا في تعريف الإنسان «إنه ماشٍ على قدميه ، عريض الأطراف ، بادئ البشرة ، مستقيم القامة ، ضحّاك بالطبع».

القضايا^(٧)

القضية قولٌ يصحّ أن يقال لقائله «إنه صادقٌ فيه أو كاذبٌ»^(٨) . وهي إما حمليةٌ كقولنا «زيدٌ كاتبٌ» ، وإما شرطيةٌ

(١) جنس الشيء البعيد: # ي

(٢) وفصله [الـ] بعيد ج و

(٣) البعيد [ي]

(٤) الجنس القريب للشيء وخاصته [و]

(٥) + له [ج]

(٦) + التي [ج]

(٧) وهي القضايا [ج]

(٨) + فيه [ج : + # ي]

AÇIKLAYICI SÖZ

<TANIM ve TANITIM>

Tanım, bir şeyin ne olduğunu (mahiyet) gösteren söz olup, insana nisbetle "düşünen canlı" örneğinde olduğu gibi, bir şeyin **yakın cinsi** ile **yakın faslından** oluşur. İşte bu **tam tanımdır** (hadd-i tâm). **Eksik tanım** (hadd-i nâkıs) ise, insana nisbetle "düşünen cisim" örneğinde olduğu üzere bir şeyin **uzak cinsi** ile **yakın faslından** meydana gelir.

Tam tanıtım (resm-i tâm), insanı tarif etmek üzere "gülen canlı" ifadesinde olduğu gibi, bir şeyin **yakın cinsi** ile **gerekli özelliğinden** oluşur. **Eksik tanıtım** (resm-i nâkıs) ise, insanı tarif eden "iki ayağı üzerinde yürüyen, geniş tırnaklı, bedeni tüysüz, dik duran, yapısı gereği gülen" ifadesinde olduğu gibi, hepsi bir tek gerçekliğe özgü **arazlardan** meydana gelir.

ÖNERMELER

Önerme, söyleyeni hakkında "söylediği doğrudur veya yalandır" demeye elverişli sözdür. Bu da sözgelimi ya "Zeyd yazıcıdır"daki gibi **yüklemli**, veya "Eğer Güneş doğarsa gündüz olur" daki gibi **kesintisiz**

متَّصلةً كقولنا «إن كانت الشمس طالعةً فالنهار موجود» ، وإما شرطيةً منفصلةً كقولنا «العدد إما زوجٌ أو فردٌ»^(١).

والجزء^(٢) الأول من الحملية يُسمَّى «موضوعاً» والثانى^(٣) «محمولاً» . والجزء الأول من الشرطية^(٤) يُسمَّى «مقدِّماً» والثانى «تاليّاً».

والقضية إما موجبة كقولنا «زيدٌ كاتبٌ» ، وإما سالبة كقولنا || «زيدٌ ليس بكاتبٍ» . وكلٌ واحدة^(٥) منهما إما مخصوصةٌ كما ذكرنا ؛ وإما^(٦) كليةٌ مسورةٌ || كقولنا «كلُّ إنسان كاتبٌ ولا شىء من الإنسان بكاتبٍ»^(٧) ، وإما جزئيةٌ مسورةٌ || كقولنا «بعض الإنسان كاتبٌ وبعض الإنسان ليس بكاتبٍ» ؛ وإما أن لا يكون كذلك و تسمى^(٨) مهمله^(٩) كقولنا «الإنسان كاتبٌ والإنسان^(١٠) ليس بكاتبٍ»^(١١).

والمتَّصلة إما لزومية كقولنا «إن كانت الشمس طالعةً فالنهار موجود» ، وإما اتِّفاقية كقولنا «إن كان الإنسان ناطقاً فالحمار ناهقٌ».

(١) العدد: العدد اما ان يكون زوجا او فردا [ي
(٢) والجزء: فالجزء [ج
(٣) والثانى: + يسمى [ي
(٤) من الشرطية: + محمول [ي
(٥) واحد [ج ي
(٦) [و] إما ج
(٧) بكاتب: # و
(٨) [و] تسمى ي
(٩) (١١=٩) [] و
(١٠) [و] الإنسان ج

şartlı, yahut da "Sayı ya çift ya tektir" de olduğu üzere **kesintili şartlıdır**.

Yüklemli önermenin ilk bölümüne **konu**, ikincisine **yüklem** adı verilir. Şartlı önermenin birinci bölümüne **mukaddem** (öncül), ikincisine ise **tâlî** (sonuç) denilir.

Diğer taraftan önerme ya "Zeyd yazıcıdır" daki gibi **olumlu**, ya da "Zeyd yazıcı değildir"de olduğu üzere **olumsuzdur**. Ayrıca bunların herbiri, anlattığımız gibi ya **özel** (mahsûs), veya "Her insan yazıcıdır" örneğindeki gibi **tümel belirtili** (külliyye-i müsevvere), yahut "Birkısım insan yazıcıdır" ve "Bir kısım insan yazıcı değildir" deki gibi **tikel belirtili** (cüz'iyeye-i müsevvere), yahut da "İnsan yazıcıdır" ve "İnsan yazıcı değildir" de olduğu üzere böyle olmayıp **belirtisizdir** (mühmele).

Kesintisiz "Eğer Güneş doğarsa gündüz olur" örneğinde olduğu gibi ya **gereklilik**, veya "Eğer insan düşünen-konuşansa, eşek de anırandır" daki gibi **rastlantı** ifade eder.

والمنفصلة إما حقيقية كقولنا «العدد إما زوج أو فرد» وهي مانعة الجمع والخلو معاً ، وإما مانعة الجمع فقط كقولنا «هذا الشيء إما حجر أو شجر»^(١) ، وإما مانعة الخلو فقط كقولنا «زيد»^(٢) إما أن يكون في البحر وإما^(٣) أن لا يغرق . وقد تكون^(٤) المنفصلات ذوات أجزاء، كقولنا «العدد إما زائد أو ناقص أو مساو»^(٥).

التناقض^(٦)

هو اختلاف قضيتين^(٧) بالإيجاب والسلب بحيث يقتضى لذاته أن تكون^(٨) إحداهما^(٩) صادقة والأخرى كاذبة ؛ كقولنا «زيد كاتب»^(١٠) و «زيد ليس بكاتب» . ولا يتحقق ذلك إلا بعد اتفاقهما في الموضوع والمحمول والزمان والمكان والإضافة || والقوة والفعل والجزء والكل والشرط^(١٢).

١٦٨ ب و

(١) حجر أو شجر: < > و	(٧) قضيتان: القضية [ج
(٢) زيد: # ي	(٨) أن تكون: ان يكون [ي
(٣) وإما: # ي	(٩) إحداهما: احديهما [ج ي
(٤) تكون: يكون [ج ي	(١٠) زيد كاتب: # ي
(٥) العدد ... العدد اما ان يكون زائدا او ناقصا او مساويا [ج	(١١) [و] و
(٦) التناقض: و التناقض [ي	(١٢) + في المحصوتين كقولنا زيد كاتب زيد ليس بكاتب [و

Kesintili ise ya **gerçek** <kesintili>dir ve "Sayı ya çifttir ya tektir" örneğinde olduğu üzere hem <iki şıkkı> *uzlaştırmayı* hem de (ikisini birden) *boşaçı-karmayı engeller*; veya "Bu şey ya taştır ya ağaçtır" daki gibi yalnızca *uzlaştırmayı engeller*; yahut "Zeyd ya denizdedir ya boğulmaz" örneğindeki gibi sadece <iki şıkkı da> *boşaçı-karmayı engeller*. Kesintili <önermeler> bazan "Sayı ya artık, ya eksik ya da eşittir" de olduğu gibi çok şıklı da olabilir.

ÇELİŞKİ

Çelişki, "Zeyd yazıcıdır" ve "Zeyd yazıcı değildir" ifademizdeki gibi, özü gereği biri doğru diğeri yanlış olan iki önermenin olumluluk ve olumsuzluk açısından farklı oluşudur. Ne var ki çelişki ancak bunların aynı konu, yüklem, zaman, mekan, izâfet, güç, fiil, parça, bütün ve şartta birlikte bulunmaları sonucunda gerçekleşir.

ونقيضُ الموجبة الكلية إنما هي السالبة الجزئية كقولنا :

«كل إنسان حيوان» و

«بعض الإنسان ليس بحيوان» .

ونقيض السالبة الكلية إنما هي الموجبة الجزئية ^(١) كقولنا :

«لا شيء من الإنسان || بحيوان» و

«بعض الإنسان حيوان» ^(١) .

٨١ ب ج

المحصورات لا يتحقق التناقض بينهما إلا || بعد اختلافهما

٣ ب ي

في الكمية أى ^(٢) الكلية والجزئية ^(٣) ، لأن الكليتين قد تكذبان ^(٤)

كقولنا:

«كل إنسان كاتب» و

«لا شيء من الإنسان بكاتب» .

والجزئيتين قد تصدقان كقولنا :

«بعض الإنسان ^(٥) كاتب» و

«بعض الإنسان ليس بكاتب» .

(٤) تكذبان: تكونان كاذبتين و

(٥) الإنسان: # ي

(١-١) # و

(٢) [الكمية أى] ج

(٣) [الكلية والجزئية] ي

Tümel olumlunun çelişği ancak tikel olumsuzdur. Sözelimi:

Her insan canlıdır.

Birkısım insan canlı değildir.

Tümel olumsuzun çelişği ancak tikel olumludur. Meselâ:

Hiçbir insan canlı değildir.

Birkısım insan canlıdır.

Belirtililer (mahsûrât) arasında ise çelişki ancak bunların *nicelik* yani *tümellik* ve *tikellik* bakımından farklığının sonucunda ortaya çıkar. Çünkü bazan iki tümel de yanlış olabilir; şu örnekte olduğu gibi:

Her insan yazıcıdır.

Hiçbir insan yazıcı değildir.

Bazan iki tikel de doğru olabilir; meselâ:

Birkısım insan yazıcıdır.

Birkısım insan yazıcı değildir.

العكس

هو أن يُصير الموضوع محمولاً والمحمول موضوعاً مع بقاء
الكيف أي^(١) السلب والإيجاب^(٢)، والتصديق والتكذيب بحاله.

والموجبة الكلية لا تنعكس كلية^(٣) إذ يصدق قولنا «كل
إنسان حيوان» ولا يصدق «كل حيوان إنسان» ، بل تنعكس
جزئية لأننا إذا قلنا «كل إنسان حيوان»^(٤) يصدق قولنا «بعض
الحيوان إنسان»^(٤) . فإننا نجد شيئاً موصوفاً بالإنسان و الحيوان
فيكون بعض الحيوان إنساناً. والموجبة الجزئية أيضاً تنعكس^(٥)
جزئية بهذه الحجة .

والسالبة الكلية تنعكس^(٦) كلية وذلك بين بنفسه. فإنه || إذا
صَدَقَ «لا شيء من الإنسان بحجر» فصدق^(٧) «لا شيء من الحجر
بإنسان» . والسالبة الجزئية لا عكس لها لزوماً لأنه^(٨) يَصْدُقُ «بعض
الحيوان ليس بإنسان» ولا يَصْدُقُ عكسه^(٩) وهو قولنا «بعض
الإنسان ليس بحيوان»^(٩).

١٦٩ء و

(٥) تنعكس أيضاً: < > ي

(٦) + سالبة [ي

(٧) [ف] صدق و : فقد صدق [ي

(٨) لأنه :فانه [ي

(٩) (٩=٩) [] ج ي

(١) [الكيف أي] ج ي

(١) = < > و

(٢) + بحاله [ج ي

(٣) + بل تنعكس جزئية [ي

(٤) (٤=٤) [] و ي

D Ö N D Ü R M E

Döndürme, bir önermede nitelik yani olumluluk ve olumsuzluk, doğruluk ve yanlışlık olduğu gibi bırakılarak konunun yükleme, yüklemenin de konuya dönüştürülmesidir.

Tümel olumlu, tümel olarak döndürülmez; çünkü "Her insan canlıdır" ifadesi doğru olduğu halde "Her canlı insandır" ifadesi doğru değildir; tersine o tikel olarak döndürülür; zira "Her insan canlıdır" dediğimizde "Birkısım canlı insandır" ifademiz de doğru olur. Nitekim biz bir şeyi hem canlı hem de insan niteliğiyle tanıdığımız için bir kısım canlı insan olmuş olur. Bu gerekçeyle **tikel olumlu** da aynı şekilde bir tikel olarak döndürülür.

Tümel olumsuz, tümel olumsuz olarak döndürülür ki bu kendiliğinden apaçıktır. Zira "Hiçbir insan taş değildir" önermesi doğru olunca "Hiçbir taş insan değildir" önermesi de doğru olur. Zorunlu olarak **tikel olumsuzun** döndürülmüşü yoktur; çünkü "Birkısım canlı insan değildir" önermesi doğru olduğu halde, döndürülmüşü doğru olmaz ki bu da: "Birkısım insan canlı değildir" ifademizdir.

القياس

و^(١) هو قول مؤلف من أقوال متى سلّمت لزوم عنها لذاتها
قول آخر^(٢). و^(٣) هو إما اقترائي، كقولنا :
كلّ جسم مؤلف^(٤).
و كلّ مؤلف^(٤) محدث .
فكلّ جسم محدث .

و إما استثنائي، كقولنا :

إن كانت الشمس طالعةً فالنهار موجود .
لكن^(٥) النهار ليس بموجود .
فالشمس || ليست بطالعة .

٤٤ ي

والمكرّر || بين مقدّمتي القياس^(٦) يُسمّى «حدّاً أوسطاً»، و
موضوع المطلوب يُسمّى «حدّاً أصغراً»، ومحموله^(٧) يُسمّى «حدّاً
أكبراً». والمقدّمة التي فيها الأصغر تُسمّى «الصغرى»، والتي فيها
الأكبر تُسمّى «الكبرى»، وهيئة التأليف من الصغرى والكبرى تُسمّى
«شكلاً».

٨٢ ج

(٥) لكن: ولكن ج

(٦) + فصاعداً ج ي

(٧) ومحموله: محمول المطلوب ي

(١) [و] ج

(٢) قول آخر لذاتها ج

(٣) [و] ج

(٤) مركّب و

K I Y A S

Kıyas, doğru oldukları kabul edildiğinde kendi özleri gereği başka bir önermeyi gerektiren önermelerden oluşan bir sözdür. Bu da:

Her cisim birleşiktir.

Her birleşik yaratılmıştır.

O halde her cisim yaratılmıştır.

örneğindeki gibi ya **iktirânî** (bağlantılı); veya

Eğer Güneş doğarsa gündüz olur.

Fakat gündüz olmamıştır.

O halde Güneş doğmamıştır.

örneğinde olduğu üzere **istisnâîdir** (istisnâlı).

Kıyasın iki öncülünde de tekrarlanan **orta terim**, sonucun konusuna **küçük terim**, yüklemine ise **büyük terim** adı verilir. Küçük terimin yer aldığı önermeye **küçük öncül** (suğrâ), büyük terimin bulunduğu önermeye **büyük öncül** (kübrâ), küçük ve büyük öncülden oluşan bütüne ise **şekil** (figür) denilir.

والأشكال أربعة ؛ لأن الحد الأوسط إن كان محمولاً في الصغرى و موضوعاً في الكبرى فهو الشكل الأول . وإن كان بالعكس فهو الشكل الرابع . وإن ^(١) كان موضوعاً فيهما فهو الشكل ^(٢) الثالث . وإن كان ^(٣) محمولاً فيهما فهو الشكل الثاني . فهذه هي ^(٤) الأشكال الأربعة المذكورة || في المنطق . ١٦٩ ب و

و ^(٥) الشكل الرابع منها بعيد عن الطبع جداً ^(٦) . والذي له ^(٧) عقل سليم وطبع مستقيم ^(٨) لا يحتاج الى ردّ الثاني الى الأول . وإنما ينتج الثاني عند اختلاف مقدمتيه بالسلب والإيجاب ^(٩) . والشكل الأول هو الذي جعل معيار العلوم . فنورده ههنا ليُجعل دستوراً و ليستنتج ^(١٠) منه المطلوب . ^(١١) و شرط انتاجه ايجاب الصغرى وكلية الكبرى ^(١٢) . و ضروره ^(١٣) المنتجة اربعة :

الضرب الأول ^(١٣) :

كل جسم مؤلف .
و كل مؤلف محدث .
فكل جسم محدث .

(٨) [الى] ج
(٩) بالسلب والإيجاب : < ج
(١٠) و ينتج [منه] و : يستنتج منه ي
(١١-١١) [] ج و
(١٢) فضروبه [ج : والضروب] و
(١٣) + نحو [ج ي

(١) إن : # ي
(٢) [الشكل] ي
(٣) وإن كان : [و
(٤) [هي] ج : # و
(٥) [و] ج
(٦) [جداً] و : # ي
(٧-٧) > و

<Kıyas> şekilleri dörttür: *Orta terim* küçük öncülde *yüklem*, büyük öncülde *konu* olursa **birinci şekil**, tersi olursa **dördüncü şekil**; her ikisinde de *konu* olursa **üçüncü şekil**, her ikisinde *yüklem* olursa **dördüncü şekildir**. Mantıkta anlatılan dört şekil işte bunlardır.

Bunlardan **dördüncü şekil** gerçekten insanın yapısına aykırıdır. Her ne kadar **ikinci şekil** ancak öncülleri olumluluk ve olumsuzluk bakımından farklı olduğunda sonuç verse de, selîm akla ve dosdoğru tabiata sahip olanların ikinciye birinciye döndürmesi gerekmez. **Birinci şekle** gelince, o *bilginin ölçütü* olarak kabul edilmiştir. Biz burada, bilginin ölçütü kılındığı ve ondan sonuç alındığı için birinci şekli anlatacağız. Onun sonuç vermesinin şartı, *küçük öncülün olumlu*, *büyük öncülün ise tümel* olmasıdır. Birinci şeklin sonuç veren **kalıpları** (durûb) dörttür:

Birinci kalıp:

Her cisim birleşiktir.

Her birleşik yaratılmıştır.

O halde her cisim yaratılmıştır.

الضرب^(۱) الثانی :

کلّ جسم مؤلفٌ .

و لا شیء من المؤلف بقديم .

(۲) فلا شیء من الجسم بقديم .

الضرب^(۱) الثالث :

بعض الجسم مؤلفٌ .

و کلّ مؤلفٍ حادثٌ .

فبعض الجسم حادثٌ . ||

٤ ب ي

الضرب^(۱) الرابع :

بعض الجسم مؤلفٌ .

و لا شیء من المؤلف بقديم .

فبعض الجسم ليس بقديم .

< القياس الاقترانی >

و القياس الاقترانی إما مرکّب^(۳) من حملیتین کما مرّ ، و إما من متصلّتین کقولنا:

إن كانت الشمسُ طالعةٌ فالنهارُ موجودٌ .

وإن كان^(۴) النهارُ موجوداً فالأرضُ مضيئةٌ . || ینتجُ:

إن كانت الشمسُ طالعةٌ فالأرضُ مضيئةٌ .

٨٢ ب ج

(۳) [مرکّب] ج : ان یرکب] و

(۴) و کلما کان] ج ي

(۱) [الضرب] و : و] ج

(۲=۲) # و : فکل جسم ليس بقديم] و

İkinci kalıp:

Her cisim birleşiktir.

Hiçbir birleşik öncesiz değildir.

O halde hiçbir cisim öncesiz değildir.

Üçüncü kalıp:

Birkısım cisim birleşiktir.

Her birleşik yaratılmıştır.

O halde birkısım cisim yaratılmıştır.

Dördüncü kalıp:

Birkısım cisim birleşiktir.

Hiçbir birleşik öncesiz değildir.

O halde birkısım cisim öncesiz değildir.

< İktirânî Kıyas: >

İktirânî kıyas ya -yukarda geçtiği gibi- iki yük-
lemli <önerme>den; veya iki kesintisizden oluşur:

Eğer Güneş doğarsa gündüz olur.

Gündüz olunca yeryüzü aydınlanır.

Eğer Güneş doğarsa yeryüzü aydınlanır.

و إما من منفصلتين كقولنا :

كلّ عدد^(١) إما زوج أو فرد .

وكلّ زوج فهو إما زوج الزوج أو زوج الفرد . يُنتجُ :

كلّ عدد^(١) إما فرد أو زوج الزوج أو زوج الفرد . ||

١٧٠ و إما من حمليّة و متّصلة كقولنا :

كلّما كان هذا الشيء^(٢) إنساناً فهو حيوان^(٣) .

وكلّ حيوان^(٣) جسم^(٤) . يُنتجُ^(٥) :

كلّما كان هذا إنساناً فهو جسم^(٤) .

و إما من حمليّة و منفصلة كقولنا :

كلّ عدد^(٦) إما زوج وإما^(٧) فرد .

وكلّ زوج^(١) منقسمٌ بمساويين .^(٨) يُنتجُ :

كلّ عدد^(٩) إما فرد وإما منقسمٌ بمساويين .^(٨)

و إما من متّصلة و منفصلة كقولنا :

كلّما كان هذا الشيء^(١٠) إنساناً فهو حيوان .

وكلّ حيوانٍ فهو إما أبيض أو أسود . يُنتجُ :

كلّما كان هذا الشيء^(١٠) إنساناً فهو إما أبيض أو أسود .

(١) + فهو [ج ي

(٢) [الشيء] [ج ي

(٣) [جسم] [و

(٤) [متّحيز] [و

(٥) [ينتج] + ينتج كلما كان هذا انسانا فهو

حيوان وكل حيوان جسم [ي

(٦) + فهو [ج ي

(٧) وإما [و] [ي

(٨-٨) ينتج كل عدد اما فرد او منقسم

بمساويين [# ي

(٩) + فهو [ج ي

(١٠) [الشيء] [ج ي

Veya iki kesintiliden oluşur:

Her sayı ya çift ya tektir.

Her çift ya çiftin çifti, ya tekin çiftidir.

Her sayı ya tektir, ya çiftin çifti veya tekin çiftidir.

Ya da bir yüklemlile bir kesintisizden oluşur:

Bu şey insan ise o canlıdır.

Her canlı cisimdir.

Bu şey insan olduğuna göre o cisimdir.

Yahut bir yüklemlile bir kesintiliden oluşur:

Her sayı ya çifttir ya tektir.

Her çift sayı iki eşit parçaya bölünür.

Her sayı ya tektir ya da iki eşit parçaya bölünür.

Yahut da bir kesintisiz ve bir kesintiliden oluşur:

Bu şey insan ise o canlıdır.

Her canlı ya beyazdır ya siyahtır.

Bu şey insan ise o ya beyazdır ya siyahtır.

< القياس الاستثنائي >

و أما القياس الاستثنائي فالشرطية الموضوعية فيه إن كانت
متصلة^(١) فاستثناء عين المقدم || ينتج عين التالي، كقولنا :
إن كان^(٢) هذا إنساناً فهو حيوان .
لكنه إنسان فهو حيوان .
واستثناء نقيض التالي ينتج نقيض المقدم ، كقولنا :
إن كان هذا إنساناً فهو حيوان .
لكنه ليس بحيوان فلا يكون إنساناً .
وإن كانت منفصلة حقيقية^(٣) فاستثناء عين أحد الجزئين ينتج
نقيض الآخر^(٤)، كقولنا :
هذا العدد إما أن يكون^(٥) زوجاً أو فرداً .
لكنه فرد فهو ليس بزواج .
واستثناء نقيض أحدهما ينتج عين الآخر^(٦) .

(٥) هذا ... يكون: اما ان يكون هذا العدد [وي
(٦) عين الآخر: # ي: التالي] ي

حة لزومية] ي

(٢) -

(٣) [حقيقة] وي

(٤) الآخر: # ي: التالي] ي

(٤-٦) واستثناء نقيض أحدهما ينتج عين الآخر كقولنا هذا العدد اما ان يكون
زوجاً او فرداً لكنه ليس بزواج ينتج انه فرد ولكنه ليس بفرد ينتج انه زوج [ج

<İstisnâlı Kıyas:>

İstisnâlı kıyasa gelince, onda yeralan şartlı <önerme> **kesintisiz** olursa öncülün istisnâ edilmesi sonuçta **tâlînin kendisini** verir :

Eğer bu insan ise o canlıdır.

Fakat o insandır ; şu halde o canlıdır.

Tâlînin çelişğinin istisnâ edilmesi sonuç olarak öncülün çelişğini verir:

Eğer bu insan ise o canlıdır.

Fakat o canlı değildir ; şu halde o insan değildir.

Gerçek kesintili olması durumunda iki şıktan birinin kendisinin istisnâ edilmesi, sonuç olarak diğerinin çelişğini verir, meselâ:

Bu sayı ya çift ya da tektir.

Fakat o tektir ; şu halde o çift değildir.

İki şıktan birinin çelişğinin istisnâ edilmesi sonuçta diğerinin kendisini verir.

البرهان^(١)

٤٨٣ ج

وهو قياسٌ مؤلفٌ من مقدّماتٍ يقينيةٍ لانتاج اليقين . || و
١٧٠ ب و اليقينيّات ست^(٢) أقسام :

أولّيات ، كقولنا :

«الواحد نصفُ الاثنيْن.» و «الكلُّ أعظمُ من الجزء.»

و مشاهدات ، ^(٣) كقولنا :

الشمسُ مشرقةٌ و النارُ محرقةٌ .

و مجرّبات ^(٣) ، كقولنا :

السقمونيا مسهل^(٤) الصفراء^(٥) .

و حدسيّات ، كقولنا :

نور القمر مستفادٌ من الشمس .

و متواترات ، كقولنا :

محمد عليه السلام ادّعى النبوة و أظهر المعجزة على يده^(٦) .

وقضايا قياساتها معها ، كقولنا :

الأربعة زوج بسبب وسطٍ حاضرٍ فى الذهن وهو «الانقسام
بمتساويين»

(٤) شرب السقمونيا يسهل ... و

(٥) الصفراء: # ي

(٦) يديه و

(١) [البرهان] ج

(٢) [ست] و : ستة [ج

و (٣=٣) # و

İ S P A T

İspat, kesin sonuç elde etmek için kesinlik taşıyan öncüllerden oluşturulmuş bir kıyastır. Kesinlik taşıyan öncüller ise altı kısımdır:

Evveliyyât (aksiyomlar):

Bir, ikinin yarısıdır.

Bütün, parçadan daha büyüktür.

Müşâhedât (gözlemler):

Güneş aydınlatıcıdır.

Ateş yakıcıdır.

Mücerrebât (deneyimler):

Sakmunya safrayı gidericidir.

Hadsiyyât (sezgiler):

Ay, ışığını Güneşten almaktadır.

Mütevâtirât (doğru haberler):

Muhammed (a.s) peygamberlik davasında bulundu ve mûcize gösterdi.

Kıyası kendinde önermeler:

Zihinde mevcut olan "iki eşit parçaya bölünme" ilişkisi gereği "Dört çifttir" dememiz gibi.

والجدل^(١)

وهو^(٢) قياس مؤلف من مقدمات مشهورة .

والخطابة^(١)

وهي^(٢) قياس مؤلف من مقدمات مقبولة عن^(٣) شخص || ه ب ي معتقد فيه أو مظنونة^(٤) .

والشعر

وهو^(٢) قياس^(٥) مؤلف من مقدمات تنبسط منها النفس أو تنقبض .

والمغالطة

وهي^(٢) قياس مؤلف من مقدمات^(٦) شبيهة بالحق أو بالمشهورة^(٧) أو من مقدمات وهمية كاذبة^(٨) .

والعمدة هو البرهان لا غير^(٩) .

وليكن هذا آخر الرسالة^(١٠) .

(١) ج	(٦) + كاذبة ج
(٢) د	(٧) بالمشهور [قياس مؤلف] ي
(٣) مناد	(٨) كاذبة ج
(٤) [أو مظنونة] ج	(٩) [لا غير] ج ي
(٥) ي	(١٠) ج

C E D E L (DİYALEKTİK)

Bu, yaygın olarak bilinen öncüllerden oluşan kıyastır.

H A T Â B E (RETORİK)

Bu, kendisine güvenilen bir kişiden alınıp kabul edilmiş yahut tahmine dayalı öncüllerden oluşan kıyastır.

Ş İ İ R (POETİK)

Ruhun rahatlmasına veya sıkılmasına yol açan öncüllerden oluşan kıyastır.

M U Ğ Â L A T A (SOFİSTİK)

Bu, gerçeğe benzer veya yaygınlık kazanmış sahte yahut kuruntu ürünü yalan/yanlış öncüllerden oluşan kıyastır.

Oysa (mantıkta) güvenilir olan sadece burhandır.

Bu husus risâlenin sonu olsun.

KAYNAKÇA

- Atademir, H. Ragıp, "Porphyrios ve Ebherî'nin İsağoci'leri", *DTCFD*, VI/5, Ankara, 1948, s. 461-468;
- Aygen, M. Sadettin, *Büyük Filozof Esîrüddin Ebherî*, Afyon, 1985.
- el-Bağdâdî, İsmâil Paşa, *Hedyyetü'l-ârifîn*, İstanbul 1955.
- Ben Cheneb, M., "İsâğûcî", *İslâm Ansiklopedisi* V-2, İstanbul 1988.
- Bingöl, Abdulkuddüs, *Porphyrios ve Isagojisi Üzerine*, Erzurum, 1988.
- , "Ebherî, Esîrüddin", *DİA*, X, İstanbul 1994.
- Brockelmann, C., *GAL: Geschichte der Arabischen Litteratur I-II*, Leiden, 1943-1949.
- , *GAL, Suppl.: Geschichte der Arabischen Litteratur Supplement band I-III*, Leiden 1937-1939.
- , "Ebherî", *İslâm Ansiklopedisi* IV, İstanbul 1988.
- Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri I-III*, İstanbul 1333.
- Calverley, Edwin E., "Al-Abhari's İsâghûjî fî'l-mantiq", *The Macdonald Presentation Volume*, London, 1933.
- Dânişpejuh, Muhammed Takî, "Dü risâle der mantık", *Mecelle-i Dânişkede-i Adebîyyât u 'Ulûm-i insânî*, Tahran, 1349.

Ebherî, Esîrûddîn, *Keşfu'l-hakâik fî tahrîri'd-dekâik* (th. H. Sarıoğlu, yayına hazırlanıyor).

———, *Tenzîlu'l-efkâr fî ta'dîli'l-esrâr*, Nuruosmâniye Ktp. nr. 2238.

———, *Beyânu'l-esrâr*, Köprülü Ktp. nr.1618 (2a-43b).

———, *Îsâgûcî* (terc. R.P. Gür), İstanbul, 1987.

Ebu'l-Ferec Ibnu't-Tayyib, *Tefsîru Kitâbi Îsâgûcî li Firfûryûs* (nşr. K. Gyekye), Beyrut, 1986.

Fârâbî, *İlimlerin Sayımı* (çev. A. Ateş), İstanbul, 1986.

———, *et-Tavti'e* (th. Refîk el-Acem) Beyrut, 1985.

———, *el-Fusûlu'l-hamse* (th. Refîk el-Acem) Beyrut, 1985.

———, *Îsâgûcî* (th. Refîk el-Acem) Beyrut, 1985.

———, *Kitâbu'l-Elfâzi'l-müsta'mele fî'l-mantık* (th. M. Mehdî) Beyrut, 1968.

———, *Kitâbu Tahsîli's-saâde* (th. C. Âl-i Yâsîn), Beyrut, 1992.

———, *et-Tenbîh 'alâ sebîli's-saâde* (th. C. Âl-i Yâsîn), Beyrut, 1992.

———, *Felsefe Öğreniminden Önce Bilinmesi Gereken Konular* (çev. M. Kaya), *Felsefe Arkivi XXVI*, İstanbul, 1987.

İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân.: Vefeyâtu'l-a'yân ve ebnâi'z-zamân I-VIII* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut, 1978.

İbnü'l-Kıftî, *Ihbâru'l-ulemâ' bi ahbâri'l-hukemâ'*, Mısır, 1326.

İbn Sînâ, *eş-Şifâ [el-Mantık I-IV]* (th. Ganawâtî-M. el-Hudayrî-A. F. el-Ehvânî).

———, *Uyûnu'l-hikme* (th. A. Bedevî), Beyrut, 1980.

———, *Kitâbu'n-Necât* (th. A. Umeyre), Beyrut, 1992.

- _____, *el-Işârât ve't-Tenbîhât I- III* (th. S. Dunya), Kahire, ts.
- _____, *Mantiku'l-Meşrikiyyîn*, Kahire, 1910.
- _____, *Kasîdetu'l-müzdevîce fi'l-mantık*, Kahire, 1910.
- İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire, ts.
- İhvân-ı Safâ, *Resâilu İhvâni's-Safâ I-IV* (nşr. Betrus il-Bustânî), Beyrut, 1957.
- İzgi, Cevat, "Ebherî, Emînüddin" *DİA X*, İstanbul, 1994.
- Kadı Sâid el-Endelûsî, *Tabakâtu'l-Umem*, Kahire, ts.
- Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, İstanbul, 1971.
- Kaya, Mahmut, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul, 1983.
- _____, "Fârâbî", *DİA XII*, İstanbul, 1995.
- Keklik, Nihat, *İslâm Mantık Tarihi ve Fârâbî Mantığı I-II*, İstanbul, 1969-70.
- Medkûr, İ., "Mukaddimetu'l-Medhal", *eş-Şifâ [el-Mantık]*, I/44-77).
- Molla Fenârî, *Fevâidu'l-Fenâriyye*, İstanbul, 1287.
- Nametak, F.-Trako, S., *Catalogue of Arabic, Persian, Turkish and Bosnian Manuscripts*, Zürih, 1997.
- Öner, Necati, *Klasik Mantık*, Ankara, 1978.
- Porphyrios, *İsâgûcî* (trc. Ebû Osman ed-Dımaşkî, th. A. F. el-Ehvânî), Kahire, 1952.
- _____, *İsagoci* (çev. H. R. Atademir) Konya, 1948.
- _____, *İsagoge* (çev. B. Çotuksöken), İstanbul, 1986.
- Rescher, Nicholas, *Tatavvuru'l-mantiki'l-'Arabî* (trc. Muhammed Mehrân), Kahire, 1985.
- Sarton, G., *Introduction to the History of Science*, New York, 1975.

- Serkîs, Y. İ., *Mu'cemu'l-matbû'âti'l-Arabiyye ve'l-mu'arra-be I-II*, Kahire, 1928.
- Şeşen, Ramazan, *Nevâdiru'l-mahtûtâtî'l-'Arabiyye fi mektebâtî Türkiyyâ*, Beyrut, 1975.
- Taşköprizâde, Ahmed ibn Mustafa, *Şakâkiku'n-Nu'mânîye fi ulemâi'd-Devleti'l-Osmânîye* (th. A. S. Furat), İstanbul, 1985.
- , *Miftâhus-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzûâtî'l-ulûm I-II* (th. K.Kâmil Bekrî-A.Ebu'n-nûr), Kahire, 1968.
- et-Tûsî, Nasîreddîn, *Ta'dilu'l-mi'yâr fi nakdi Tenzili'l-efkâr* [mantık kısmı] (*Mantık ve Mebâhîsu'l-elfâz* içinde nşr. M. Muhakkik-T. Izutsu), Tahran, 1974.
- Ural, Şafak, *Temel Mantık*, İstanbul, 1985.
- Ülken, H. Z., *Mantık Tarihi*, İstanbul, 1942.

KARMA DİZİN

.A

Abdullah ibn Mukaffâ 15
Abdullatîf el-Acemî 38
ağaç 29
ahlâk 32
Ahmed ibn Tayyib es-Serahsî 15
aklî 34
akli ilimler 26
aksiyomlar 85
âlet 33
altı lâfız 26
amelî felsefe 32
Amr 20, 29, 59
Analitikler 11, 25, 26
anlam 19, 20, 22, 26, 27, 28, 29, 39, 59
anlam gösterme (delâlet) 22, 59
anlamlı lâfız 19, 59
araz 14, 21, 22, 26, 28, 29
araz-ı âmm 63
Aristo 11, 12, 13, 10, 14, 25, 39, 48

Athanasios 14

ay-altı âlem 26
ayrık 13
ayrılabilir araz 63

B

Batı 37
Batı ortaçağı 49
belirtili önermeler (mahsûrât) 71
belirtisiz (mühmele) önerme 67
beş küllî 39, 61
beş lâfız 13, 27
beş tümel 14, 19, 22
bilen 28
bilgi 28, 33
bilginin doğruluğu 32
birinci kalıp 77
birinci şekil 77
Boetius 14
boşacıkarma 69
bölümleme (el-kısme) 13

buğday 29
el-Burhân 32
 burhan 87
 bürr 29
 bütün 69
 büyük öncül (kübrâ) 75, 77
 büyük terim 75

C

canlı(lar) 20, 21, 22, 26
 düşünen ~ 20, 21, 22, 59
 gülen ~ 21 yazan ~ 22
el-Cedel 31
 cedel 87
 cevher 29
 cins 13, 14, 21, 26, 27, 24
 cisimli 13
 cisimsiz 13
 cisim 27
 cüz'î 59, 67
 cüz'iyye-i müsevvere 67
 çelişki 69

D

Davud Karsî 38
 deneyimler 85
 dış dünya 13, 28, 33, 36
 dış konuşma 33
 dil 11, 27, 30, 33, 48
 dil mantığı 27
 dînf 25

dînf ilimler 26
 dinin tanıklığı 32
 disiplin 11, 33
 diyalektik 87
 doğru 69
 doğru haberler 85
 döndürme 73
 dördüncü kalıp 79
 dördüncü şekil 77
 duyulur 13
 düşünce 11, 14, 25, 26, 30, 33,
 48
 düşünme 26

E

Ebherî (Esîrüddîn) 7, 8, 12,
 15, 35, 37, 38, 39, 48, 57
Ebû'l-Ferec ibnü't-Tayyib
 15
Eflâtun 14, 48
Eisagoge 7, 12, 13, 48
 ekâvîl/kavl 23, 29
 eksik tanım 65
 eksik tanıtım 65
Elf el-Elfâzu'l-musta'mele fi'l-
 mantık 17
er-Risâletu'l-Esîriyye fi'l-
 mantık 37
 eşit 22
 evveliyyât 85
 ev yönetimi 32
 ezel 34

F

- fa'al akıl 28, 34
Fârâbî 7, 15, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 26, 26, 30, 33, 48
 fasıl 14, 21, 22, 26, 28
 felsefe 17, 25, 32, 33, 35
 felsefî 25
 felsefî ilimler 25
 felsefî mantık 27
 ferdî varlık(lar) 49
 fiil 69
 fiil hali(nde) 28
 fikrî mantık 28
 fikrî nutk 27
 filozof(lar) 14, 17, 21, 25, 26, 31, 32, 33, 34, 35, 44, 48, 49, 57
 fizik 32
el-Fusûlu'l-hamse 18

G

- Gazzâlî** 7
 gerçeğin bilgisi 32
 gerçek kesintili 69
 gereklilik 67
 gereklilik (iltizâm) 59
 gerekli araz 63
 gerekli özellik 65
 gözlemler 85
 güç 69
 güç hali(nde) 28

H

- hadd 21, 22, 39
 hadd-i nâkıs 65
 hadd-i tâm 65
 hadsiyyât 85
Hakîm Şâh Muhammed
ibn Mubârek el-
Kazvînî 37
 hassa 14, 21, 26, 28
 hâşiye(ler) 38, 44
el-Hatâbe 32
 hatâbe 87
Hayreddîn el-Bitlîsî 37
Hayreddîn Hıdır ibn Ömer
el-Atûfî 37
 Hellenistik 12
 hınta 29
Hidâyetü'l-hikme 7, 35, 36
Husam Kâtî (Husâmeddîn
 Hasen el-Kâtî) 37, 38

İ

- İbas** 14
el-'İbâre 32
İbnü'l-Hammâr 15
İbn Sînâ 8, 15, 31, 32, 33, 34, 44, 48, 49
 içlem (tazammun) 59
 iç konuşma 33
 iç tercih 33
 idealist-işrâkî eğilim 34

ihbârî/ihbar 20

İhvan(-ı Safâ) 8, 15, 25, 26, 27, 28, 25, 26, 48

ikinci kalıp 79

ikinci şekil 77

iktirâf kıyas (bağlantılı) 75, 79

ilim(ler) 26

insan(lar) 20, 21, 22, 29, 59, 61

insan aklı 34

insan bedeni 27

insan gözü 29

insan nefsi 26, 28, 29

insanın zihinsel yetkinliği 33

insan zihni 27

Îsâgûcî 7, 8, 12, 13, 14, 15, 18, 21, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 48, 59

isaguci geleneği 12, 48

isim 22, 27, 29

isimlendiren 27

isimlendirilen 27

isimlendirme 27

İslâm eğitim tarihi 12

İslâm ansiklopedistleri 25

İslâm filozofları 49

İslâm dünyası 15, 17, 35, 37

İslâm mantık tarihi 15

ispat (el-burhan) 13, 85

istikrâ 20

istisnâf kıyas (istisnâlı) 75, 83

iştirâtî/iştirat 20

iyinin bilgisi 32

izâfet 69

K

Kategoriler 11, 13, 25, 26, 48

kavl/ekâvîl 21, 29

kavram(lar) 14, 28, 34, 49

kelâm 27

kesinlik taşıyan öncüller 85

kesintili şartlı 67

kesintisiz şartlı 67

Keşfu'l-hakâik fî tahrîri'd-dekâik 35

el-Kıyâs 28

kıyas 75, 85

kıyası kendinde önermeler 85

Kindî 15

Kitâbu'l-Matâli' 36

Kitâbu Beyâni'l-esrâr 36

Kitâbu Telhîsi'l-hakâik 36

Kitâbu Zubdeti'l-hakâik 36

konu 19, 20, 21, 59, 67, 69, 73, 75, 77

konuşma 26

kübrâ (büyük öncül) 75

küçük öncül (suğrâ) 75, 77

küçük terim 75, 77

küllî(ler) 19, 34, 59, 61, 63, 67, 71, 73, 77

küllî konu 19, 20

küllî kavram 19, 20

külfî nefis 28, 29
 külfî yüklem 19, 20
 külliye-i müsevvere 67

L

lafız-anlam ilişkisi 29
 lâfız-anlam ilişkisi 29, 59
 lâfzî mantık 28
 lâfzî nutk 27
 Lâtince 12, 14, 37

M

madde 28
 mahiyet 11, 22
 mahdûd (tanımlanan) 22
 mahsûrât (belirtili
 önermeler) 71
 mahsûs (özel) 67
 mahsûsât (duyulur) 13
el-Makûlât 32
 makale 32
 mantık 11, 14, 17, 19, 25, 26 ,
 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33,
 35, 44, 48, 57, 87.
 mantıkçı(lar) 11, 35
 mantık çalışmaları 12
 mantık külliyyâtı 18
 mantıkî 34,
Marius Victorinus 14
 matematik 25, 32
el-Medhal 15, 31, 48

mekân 69
 mersûm (tanıtılan) 22
 metafizik 13, 32
Mettâ ibn Yûnus 15
 mevsûf 27, 28
Molla Fenârî (Şemseddîn
 Muhammed ibn Hamza
 el-Fenârî) 37, 38
Muallim-i Sâni (el-Mual-
 limu's-Sânî) 7, 17
 mufârık 13
 muğâlata 87
Muhammed ibn İbrahim
 el-Hanbelî el-Halebî 38
Muhammed ibn İbrahim
 el-Mansûrî 38
Muhammed Şâkir 38
 mukaddem 67
Muslihuddîn Mustafa ibn
 Şa'bân es-Surûrî 37
Mustafa Mostârî 37
 mücerrebât 85
 müfred/yalın 20, 59
 müfred-külfî anlam 21
 mühmele (belirtisiz önerme)
 67
 mürekkeb/birleşik 20, 21, 59
 mürekkeb-külfî anlam 21
 müsâvî 22
 müsemmâ 27
 müsemmf 27
 müşâhedât 85
 mütevatirât 85

N

- nazarî felsefe 32
Nev'î Yahyâ Efendi 37
 nevi' 13, 14, 21, 26, 27
 niteleme 27
 nitelendiren 27
 nitelenen 27, 28
 nitelik 27, 28, 39
Nûreddîn Ali ibn İbrahim
eş-Şirâzî 37
 nutk 26, 27, 33

O

- olumluluk 69
 olumlu önerme 67
 olumsuzluk 71
 olumsuz önerme 67
 ontoloji 28
Organon 7, 8, 15, 17
 orta terim 75, 77
 Osmanlı 7, 35

Ö

- öncül 67, 83, 85
 öğrenim 28
 öğretim 28, 39
Önermeler 11, 26
 önerme 18, 19, 20, 21, 22, 39,
 48
 örtüşme (bi'l-mutâbaka) 59

- özel konu 67
 özel yüklem 67
 özet(muhtasar/ihtisar) 12, 15,
 17, 34

P

- parça 69
 Patristik 12
Poetika 11, 25
 poetik 20, 87
Porphyrios 7, 8, 12, 13, 14,
 18, 22, 26, 29, 34, 38, 44
Probus 14

R

- rastlantı 67
er-Razî, Ebu Bekr Muham-
med ibn Zakeriyyâ 15
 reel/gerçek varlık(lar) 28, 49
 resm (tanıtım) 21, 27, 39
 resm-i nâkıs 65
 resm-i tâm 65
Rethorika 11
 retorik 20, 87
 reviyeye 33
 risâle(ler) 17, 25, 26, 28, 48,
 57
Risâleler (Resâilü İhvânî's-
Safâ 25, 26
Risâletu'z-Zâhire 36
er-Resâletu'l-Bâhire fî
Makâleti'z-Zâhire 36

*Risâle fi fesâdi'l-ebhâsi'l-lettî vada'ahâ mübrizü 'l-cede-
liyyîn* 36

Risâle fi'l-mantık 36

riyâzî 25, 26

ruh-beden ilişkisi 29

S

es-Safsata 32

sanat 26, 28

sanatkâr 28

Selçuklu 7, 35

Sergios 15

sezgiler 85

sıfat 27

siyaset 32

siyasî 25

skolastik dönem 14, 48

Sofistika 11, 25

sofistik 87

söz(ler) 21, 29

suğrâ (küçük öncül) 75

su gözü 29

sûret 28, 29

Süryânî(ler) 11

Süryanîce 12, 15

Ş

şahıs 26

şahsî 19, 20

şahsî yüklem 20

şahsî konu 20

şart 69

şart edatı 19

şekil (figür) 75

şerh(ler) 12, 14, 15, 17, 37,
38, 39, 44

eş-Şifâ 31, 32

**Şihabeddîn Ahmed ibn
Muhammed el-Ebdî** 37

eş-Şi'r 32

şiir 87

T

tabi'î 34

tabi'î ilimler 25, 26

Tahsilu's-sa'âde 18

takyîdî/takyid 20

tâli 67, 83

tamamlayıcı sûret 29

tam tanım 65

tam tanıtım 65

tanım 21, 22, 39, 65

tanımlanan (mahdûd) 22

tanıtım (resm) 21, 22, 39, 65

tanıtılan (mersûm) 22

tasavvur 27, 33

tasdik 33

taş 29, 59

et-Tavti'e 18

tefsîr 17, 38,

Tehzîbu'n-nuket 36

et-Tehzîb fi'l-mantık 36

temsil (analoji) 20
et-Tenbîh 'alâ sebîli's-sa'âde
 18
Tenzîlu'l-efkâr fî ta'dîli'l-
esrâr 36
 teoloji 32
 teorik kanıtlama 32
 terminoloji 32
 tesmiye (isimlendirme) 27
 tikel 61, 67, 71, 73
 tikel belirtili 69
 tikel olumlu 71, 73
 tikel olumsuz 73
Topika 11, 14
 tümel belirtili 63
 tümeller meselesi 34
 tümel olumlu 71, 73
 tümel olumsuz 73
 tümeller sorunu 48
 tümevarım 20
 tür (nev') 13, 14, 21, 26, 27

U-Ü

uzak cins 65
 uzlaştırma 69
 üçüncü kalıp 79
 üçüncü şekil 77

V-Y

varlık(lar) 26, 27, 33, 49
 ~sınıflandırılması 14

varlıkların anlamı 27
 varlık hiyerarşisi 28
 varoluş aşamaları 28
 vasf 27
 vâsıf 27
 yakın cins 65
 yakın fasıl 65
 yanlış 69
 yapıcı sûret 29
 Yeni-Eflâtuncu yorumcular
 11
 yöntem 17, 33
 yüklem 19, 20, 21, 61
 yüklem 69, 75, 77

Z

zaman 69
Zekeriyyâ ibn Muhammed
el-Ensârî el-Kâhirî 37
 Zeyd 20, 29, 59
 zihin 13, 27, 28
 zihinde canlandırılan 33
 zihindeki sûret 28
 zihinde varolan(lar) 33
 zihinsel yetkinlik 33
Zubdetu'l-esrâr 36

ÎSÂGÛCÎ

Mantığa Giriş

Ebherî

Ebherî, *Hidâyetü'l-Hikme* ve *Îsâgûcî* adlı eserleri, başta Selçuklu ve Osmanlı medreseleri olmak üzere İslâm dünyasının birçok yerinde asırlarca ders kitabı olarak okutulan önemli bir düşünürümüz olmasına rağmen, bugüne kadar ne yazık ki hakettiği ilgiden mahrum bırakılmıştır. Bu mütevâzi çalışmada bu ihmalin telâfisine ve bir hakkın teslimine yol açılması ümidiyle onun hacim bakımından küçük, fakat ünü ve etkisi büyük olan *Îsâgûcî*'sinin tenkidli metin ve Türkçe çevirisi sunulmakta; ayrıca "Îsâgûcî geleneği" içindeki yeri vurgulanmaktadır.

İZ YAYINCILIK

ISBN 975-355-340-4

9 789753 553407

İSLÂM KLÂSİKLERİ DİZİSİ